

ΕΝΟΤΗΤΑ 1 (Φάκελος υλικού για τα αρχαία ελληνικά Γ' Λυκείου):

ΓΙΑΤΙ ΦΙΛΟΣΟΦΕΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ (απαντήσεις στις δραστηριότητες)

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Μετά τὰ φυσικά, Α 2, 98b12-28 [149 λ.]

Στο «Μετά τα φυσικά» ο Αριστοτέλης παρουσιάζει την «πρώτη φιλοσοφία» του, η οποία φέρει αυτό το όνομα, γιατί με αυτήν αναζητά τις πρωταρχικές αιτίες ολόκληρης της πραγματικότητας. Στο πρώτο βιβλίο, αφού προσδιορίσει την έννοια της σοφίας, εξετάζει τη θεωρία πάνω στα τέσσερα αίτια, αντιπαραθέτοντάς τα με τις πρωταρχικές αιτίες των πρώτων φιλοσόφων, αυτών που αργότερα ονομάστηκαν προσωκρατικοί. Ακολουθεί η αναφορά του στους Πυθαγορείους και στους Ελεάτες φιλοσόφους. Ακολουθεί η παρουσίαση και η κριτική της θεωρίας των ιδεών του Πλάτωνα.

Το θέμα που μελετάται στα Μετά τὰ Φυσικά, το αντικείμενο της πρώτης φιλοσοφίας, είναι το ὄν ἢ ὄν, το ὄν στην απόλυτη απλότητά του, το υπαρκτό χωρίς ιδιότητες, η ίδια η ύπαρξη. Η αριστοτελική μεταφυσική είναι πρώτα απ' όλα οντολογία, γνώση του καθόλου, επιστήμη καθολική, θεμελιώδης για όλες τις υπόλοιπες. Καθώς, όμως, το ὄν στην καθολικότητα και απολυτότητά του ταυτίζεται με την πρώτην οὐσίαν καὶ ἀκίνητον, δεν μπορεί να είναι άλλο από τον ίδιο τον θεό. Έτσι, το αντικείμενο της πρώτης φιλοσοφίας και της θεολογικής επιστήμης ταυτίζονται. Το ὄν ἢ ὄν είναι το θεϊκό ὄν.

Τα Μετά τὰ Φυσικά αποτελούνται από 14 βιβλία. Έχουν ήδη από την αρχαιότητα ονομαστεί -και αυτή πια είναι η καθιερωμένη διεθνώς ονομασία τους- με βάση τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου: Α, α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η, Θ, Ι, Κ, Λ, Μ, Ν. Το Κείμενο Αναφοράς της 1ης Διδακτικής Ενότητας προέρχεται από το 2ο κεφάλαιο του

A. Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

Ποια είναι τα επιχειρήματα στο απόσπασμα; Να προσεχθεί ο ρόλος του συνδέσμου γάρ.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ

1ο. Οι άνθρωποι οδηγήθηκαν στη φιλοσοφία λόγω της έκπληξης και της αμηχανίας που τους προκάλεσαν αρχικά κάποιες καταστάσεις της καθημερινής ζωής (π.χ. οι φυσικοί μαγνήτες) και ύστερα κάποια φαινόμενα πιο σημαντικά και αφηρημένα, όπως οι μεταβολές και οι κινήσεις των αστερών και η αρχή της ύπαρξης των όντων.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Αριστοτέλης τοποθετεί στην αφετηρία και έναρξη μιας λογικής δραστηριότητας (ακριβέστερα: της κατεξοχήν λογικής δραστηριότητας, της φιλοσοφίας) ένα πάθος, τον θαυμασμό. Αν λάβουμε επιπλέον υπόψη ότι το συγκεκριμένο πάθος δεν εξαντλείται στην διεγερτική για το φιλοσοφείν λειτουργία του, αλλά διέπει εξ αρχής και εξ ολοκλήρου τη φιλοσοφία στο σύνολο και τη διάρκειά της, γίνεται φανερό ότι η φιλοσοφική δραστηριότητα τείνει να αφορά τον άνθρωπο ολιστικά και όχι μόνο διανοητικά. - Βασίλειος Μπετσάκος

2ο. Η απορία προέρχεται από την άγνοια, η προσπάθεια αποφυγής της οποίας καλλιεργεί τη φιλοσοφική αναζήτηση με σκοπό τη γνώση και εξήγηση των διαφόρων φαινομένων.

3ο. Η φιλοσοφική αναζήτηση δεν είχε κάποια υλική η πρακτική στόχευση. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι η φιλοσοφική ενασχόληση ακολουθεί την ικανοποίηση των άμεσων υλικών αναγκών, αλλά και τη διαμόρφωση μιας άνετης και ευχάριστης ζωής.

Ο Αριστοτέλης δεν συνδέει τη φιλοσοφία με τη ραστώνη, την χαλάρωση δηλαδή και την απόλαυση, μόνο γενετικά, ανατρέχοντας απλώς στην ιστορική της καταγωγή. Αν η σύνδεση αυτή δεν ήταν διαχρονική και ουσιώδης, δεν θα τον ενδιέφερε.

Ο Σταγειρίτης διαβλέπει ότι η δραστηριότητα του φιλοσόφου υπερβαίνει πάντα τις πιεστικές απαιτήσεις της καθημερινότητας, προϋποθέτει χρόνο ελευθερίας και απομάκρυνση από τις άλλες τέχνες· τότε και μόνο τότε μπορεί αυτός να προσεγγίσει τη φιλοσοφική ακρίβεια. Γι' αυτό και η ραστώνη γίνεται έγκυρο σημάδι της φιλοσοφίας. - Βασίλειος Μπετσάκος

4ο. Η φιλοσοφία είναι ελεύθερη επιστήμη, αφού ο άνθρωπος δεν ασχολείται με αυτή για να πετύχει κάτι ανώτερο και απώτερο, όπως οι πρακτικές τέχνες (για παράδειγμα η αρχιτεκτονική) αλλά για χάρη αυτής της ίδιας.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ

Οι λέξεις φιλόσοφος και φιλοσοφία προϋποθέτουν την έννοια της σοφίας· πρέπει ωστόσο να αναγνωρίσουμε ότι την εποχή εκείνη δεν υπάρχει φιλοσοφικός ορισμός της σοφίας.

Ο όρος αυτός συμπυκνώνει τις παρακάτω ιδιότητες-ικανότητες:

Γνώσεις και εμπειρίες (κυρίως λόγω πολλών ταξιδιών),

Επιλογή της καλύτερης κάθε φορά συμπεριφοράς,

Εξαιρετική επίδοση σε πρακτικές τέχνες ως δώρο του θεού,

Ποιητική δραστηριότητα που είναι καρπός μακρόχρονης άσκησης και έμπνευσης των Μουσών,

Άριστος χειρισμός του λόγου προς τέρψη, παρηγορία αλλά και απονομή της δικαιοσύνης,

Προνοητικότητα, προβλεπτικότητα,

Επιστημονική γνώση, θετική σκέψη. (πηγή:P. Hadot σελ. 34-39)

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ γάρ.

«Ότι δ' ού ποιητική, δήλον και έκ τῶν πρώτων φιλοσοφησάντων» αυτή είναι η προηγούμενη ακριβώς πρόταση από το απόσπασμα που δίδεται. Αυτή αιτιολογεί ο γάρ, ότι δηλαδή η φιλοσοφία δεν είναι ποιητική, δηλαδή δεν έχει σκοπό την εξυπηρέτηση κάποιας υλικής ανάγκης και αυτό αποδεικνύεται και από τους πρώτους που ασχολήθηκαν με αυτήν. Συνεπώς, πρέπει να δούμε όλα όσα ακολουθούν ως προσπάθεια απόδειξης του μη χρηστικού χαρακτήρα της φιλοσοφίας (μέσα σε ένα ιστορικό περιβάλλον).

Η ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

“Τῆς ἐπιστήμης ἐστὶν εἶδη τρία· τὸ μὲν γάρ ἐστι πρακτικόν, τὸ δὲ ποιητικόν, τὸ δὲ θεωρητικόν. ἡ μὲν οἰκοδομικὴ καὶ ναυπηγικὴ ποιητικαὶ εἰσιν· ἔστι γὰρ αὐτῶν ἰδεῖν ἔργον πεποιημένον. πολιτικὴ δὲ καὶ αὐλητικὴ καὶ κιθαριστικὴ καὶ αἰ τοιαῦται πρακτικαί· οὐ γὰρ ἔστιν ἰδεῖν ἔργον αὐτῶν πεποιημένον, ἀλλὰ πράττουσιν αὐτὰ· ὁ μὲν γὰρ αὐλεῖ καὶ κιθαρίζει, ὁ δὲ πολιτεύεται. ἡ δὲ γεωμετρικὴ καὶ ἀρμονικὴ καὶ ἀστρολογικὴ θεωρητικαί· οὔτε γὰρ πράττουσιν οὔτε ποιοῦσιν οὐδέν· ἀλλ' ὁ μὲν γεωμέτρης θεωρεῖ, πῶς πρὸς ἀλλήλας ἔχουσιν αἰ γραμμαί, ὁ δὲ ἀρμονικὸς τοὺς φθόγγους, ὁ δὲ ἀστρολογικὸς τὰ ἄστρα καὶ τὸν κόσμον. τῶν ἄρα ἐπιστημῶν αἰ μὲν εἰσι θεωρητικαί, αἰ δὲ πρακτικαί, αἰ δὲ ποιητικαί.”

(Η επιστήμη διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες: στις πρακτικές, στις ποιητικές και στις θεωρητικές. Η οικοδομική και η ναυπηγική ανήκουν στις πρακτικές· διότι είναι δυνατόν να δει κάποιος το έργο τους που παράχθηκε. Από την άλλη η πολιτική, η αυλητική, η κιθαριστική και οι όμοιες με αυτές είναι πρακτικές· διότι δεν είναι δυνατόν να δει κανείς κάποιο έργο δημιουργημένο, αλλά ενεργούν· τέλος η γεωμετρική και η αρμονική (η τέχνη της μουσικής) και η αστρολογική είναι θεωρητικές επιστήμες· διότι ούτε ενεργούν ούτε παράγουν κάτι· αλλά ο γεωμέτρης παρατηρεῖ πως οι γραμμές διατάσσονται, ο αρμονικός τους μουσικούς φθόγγους, και ο αστρονόμος τα άστρα και το σύμπαν. Επομένως από τις επιστήμες, άλλες είναι θεωρητικές, άλλες πρακτικές, άλλες ποιητικές.)

Να παρουσιάσετε με δικά σας λόγια την πορεία του ανθρώπου από τον θαυμασμό στη φιλοσοφία. Να επισημάνετε τις ενδιάμεσες φάσεις.

Κάποιο φαινόμενο ή κατάσταση προκαλεί απορία, αμηχανία, θαυμασμό. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να το κατανοήσει και να το εξηγήσει λογικά, με αποτέλεσμα να συνειδητοποιεί την άγνοιά του. Αυτή η κατάσταση κινητοποιεί τη φυσική περιέργεια και όρεξη του ανθρώπου για να μάθει. Αυτό δηλώνεται κατηγορηματικά στην περίφημη εισαγωγική φράση του έργου: «*Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδένααι ὀρέγονται φύσει*» με αυτήν δηλώνεται η αισιοδοξία του Αριστοτέλη για την φυσική τάση του ανθρώπου για γνώση. Από τη μια το εκ φύσεως δείχνει ότι η γνώση είναι πραγμάτωση της ανθρώπινης φύσης, ενώ από την άλλη ότι αυτό είναι εφικτό, καθώς η φύση δεν κάνει τίποτα μάταια, και δεν θα ενέβαλλε στον άνθρωπο την επιθυμία της γνώσης, αν αυτή ήταν ανέφικτη. (Η ιστορία της φιλοσοφίας, Eco/ Fedriga τ. 1 σελ.384)

Με αυτόν τον τρόπο ο άνθρωπος οδηγείται στην φιλοσοφική αναζήτηση – σκέψη. Πρώτα ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τις αισθήσεις και την εμπειρία. Μετά προχωρεί στα θεωρητικά και αφηρημένα συστήματα σκέψης.

Η σοφία βέβαια δεν ενδιαφέρεται για τα φαινόμενα αλλά για τα πρωταρχικά αίτια. «*μάλιστα δ' ἐπιστητὰ τὰ πρῶτα καὶ τὰ αἷτια ... ἢ γνωρίζουσα τίνος ἔνεκέν ἐστὶ πρακτέον ἕκαστον· τοῦτο δ' ἐστὶ τὰγαθὸν ἕκάστου, ὅλως δὲ τὸ ἄριστον ἐν τῇ φύσει πάση. ... δεῖ γὰρ ταύτην τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν εἶναι θεωρητικὴν· καὶ γὰρ τὰγαθὸν καὶ τὸ οὐ ἔνεκα ἐν τῶν αἰτιῶν ἐστίν.*» Η φιλοσοφία ασχολείται με τα πρώτα αίτια και το αγαθό και το άριστο για κάθε πράγμα που υπάρχει στη φύση.

Τα στάδια της γνώσης είναι: αίσθηση – μνήμη – παραστάσεις – εμπειρία – ειδικές πρακτικές γνώσεις στο χώρο των επαγγελματιών και της επιστήμης. Η γνώση όμως είναι πιο σημαντική από την εμπειρία, γιατί δεν μένει μόνο στην περιγραφή του φαινομένου, αλλά προχωρά στην ερμηνεία και στο γιατί. (π.χ. κάτι είναι θερμό [εμπειρία], γιατί είναι θερμό; [γνώση])

Ασφαλώς ο Αριστοτέλης δεν περιορίζεται σε μία μελέτη αποκλειστικά λογική· έχει υπόψη του και την αντίστοιχη ιστορική πορεία, το τι όντως συνέβη στην (ελληνική) πραγματικότητα. Γνωρίζει, ασφαλώς, ο φιλόσοφος από τα Στάγειρα τους προκατόχους του· βλέπει ξεκάθαρα ότι οι πρώτοι φιλόσοφοι ήταν φυσιολόγοι, φυσικοί φιλόσοφοι. Γι' αυτό και δομεί το κεφάλαιο Α2, το σχετικό με τις απαρχές της φιλοσοφίας:

- α) με τη χρήση χρονικών προσδιορισμών (καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον, ἐξ ἀρχῆς, εἶτα),
- β) με διπλή χρήση του ρήματος ἄρχομαι (ἤρξαντο, ἤρξατο).
- γ) με μία ρητή αναφορά στο συμβεβηκός, δηλαδή στο ιστορικό συμβάν,
- δ) με ευρεία χρήση ιστορικών χρόνων.

Η ιστορικότητα, λοιπόν, της φιλοσοφίας, στη διαχρονία και τη συγχρονία της, διαπερνά τη σκέψη του. Εξάλλου, η συνέχεια του Α θα το κάνει προφανές: ο Αριστοτέλης θα προβεί -πρώτος αυτός ιστορικός της φιλοσοφίας!- σε μια μεθοδική όσο και κριτική ανάλυση της συνεισφοράς όλων των ελλήνων φιλοσόφων· από τον αρχηγέτη αυτής της πορείας, τον Θαλή, μέχρι και τον δάσκαλό του, τον Πλάτωνα (με τον οποίο και θα διαλεχθεί επίμονα στο σύνολο του Α). Βασίλειος Μπετσάκος
έδωκον, ζητεῖσθαι, ζητοῦμεν

Με την επιλογή των συγκεκριμένων ρημάτων ο Αριστοτέλης υποδηλώνει τον πιεστικό χαρακτήρα των φιλοσοφικών αποριών, την επιτακτική ροπή στο φιλοσοφείν. Μπορεί η φιλοσοφία να μην ικανοποιεί καμία εξωτερική χρεία και ανάγκη, αποτελεί όμως πανανθρώπινο ψυχικό ζητούμενο. Ενδιαφέρουσα και η τροπή από το παρελθοντικό τριτοπρόσωπο έδωκον στο παροντικό πρωτοπρόσωπο ζητοῦμεν, με την οποία ο Αριστοτέλης εντάσσει και τον εαυτό του στη χορεία των φιλοσόφων, των ανθρώπων που στοχάζονται ελεύθεροι. Βασίλειος Μπετσάκος

Σε τι συνίσταται η διαφορά της φιλοσοφίας από επιμέρους τομείς της επιστημονικής γνώσης;

Στο τέλος του αποσπάσματος ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι η φιλοσοφία είναι η μόνη ελεύθερη από όλες τις επιστήμες. Αυτό συμβαίνει γιατί η σοφία επιδιώκεται για αυτή καθαυτή και όχι για χάρη κάποιου άλλου σκοπού. Η συσχέτιση της φιλοσοφίας με τον ελεύθερο άνθρωπο σημαίνει κάτι πολύ σημαντικό, ότι η ελευθερία (ηθική και πολιτική) είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη αναζήτηση της σοφίας.

B. Ας εμβραθύνουμε στο νόημα του κειμένου

Ο Αριστοτέλης θεωρεί τη φιλοσοφία ως μόνην οὔσαν ἐλευθέραν τῶν ἐπιστημῶν. Ποια έννοια δίνει στο επίθετο ἐλευθέρα; Με ποια αναλογία υποστηρίζει την άποψή του;

ἐλευθέρα σημαίνει ότι οι άνθρωποι που φιλοσοφούν επιδιώκουν τη γνώση για τη γνώση και όχι για το όφελος που αυτή φέρνει. Στο ίδιο έργο 981b15 διαβάζουμε ότι ο πρώτος που έστρεψε τη σκέψη του σε κάτι που ξεπερνούσε το αποκλειστικά ωφέλιμο κίνησε τον θαυμασμό των ανθρώπων, επειδή είναι σοφός και ξεχωρίζει από τους άλλους (τὸ μὲν οὖν πρῶτον εἰκὸς τὸν ὁποιονοῦν εὐρόντα τέχνην παρὰ τὰς κοινὰς αἰσθήσεις θαυμάζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μὴ μόνον διὰ τὸ χρήσιμον εἶναι τι τῶν εὐρεθέντων ἀλλ' ὡς σοφὸν καὶ διαφέροντα τῶν ἄλλων·) Ο θαυμασμός και η περιέργεια είναι η ηδονή που προκαλεί το να μαθαίνει κανείς πώς είναι τα πράγματα, η δομή και τα αίτια και οι αρχές της πραγματικότητας και των φαινομένων. Ελεύθερος λοιπόν είναι αυτός που υπάρχει για τον εαυτό του και όχι για κάποιον άλλον. Έτσι η φιλοσοφία συνδέεται με τον ελεύθερο άνθρωπο (αναλογία), ο οποίος είναι ελεύθερος, όταν η ύπαρξή του και η βούληση του και η

δράση του δεν ελέγχεται ούτε καθοδηγείται από κάποιον άλλον αλλά μόνον από τον ίδιον.

Γιατί ο φιλόμυθος είναι και κατά κάποιο τρόπο και φιλόσοφος για τον Αριστοτέλη; Διερευνήστε τη σχέση μύθου και φιλοσοφικού στοχασμού στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία.

Το κοινό σημείο του φιλόμυθου και του φιλόσοφου είναι ο θαυμασμός, η απορία και η αμηχανία που αισθάνονται μπροστά στα διάφορα φαινόμενα. Γι' αυτό και ο μύθος αποτελείται από παράδοξα και θαυμαστά πράγματα. «'Ο άνθρωπος βρίσκεται μπροστά στο άγνωστο, στο ακατάβλητο, στο αναπότρεπτο και αισθάνεται δέος. Επομένως ο μύθος έχει ως πρώτη πηγή τις αναγκαίες αντιδράσεις της συνείδησης μπροστά στο άγνωστο, το οποίο θέλει να κατανοήσει και μέσα στο οποίο θέλει να ενεργήσει, αφού αλλιώς δεν μπορεί να ολοκληρωθεί η ύπαρξη του. Έτσι κατασκευάζει ένα κόσμο δικό της συνδέοντας άλογα και έλλογα στοιχεία κατά παρέκκλιση των φυσικών νόμων που ήταν άγνωστοι πριν γεννηθεί η γνώση με βάση τη λογική.» (Μυθολογία τ. 1 σελ. 15 Εκδοτική Αθηνών). Άρα μυθολογία και φιλοσοφία έχουν την ίδια αφετηρία.

Η σχέση μύθου και φιλοσοφικού στοχασμού στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία.

Κάθε λαός δημιουργεί με τη φαντασία του μύθους ανάλογα με τον χώρο που ζει και το πνευματικό του υπόβαθρο. Οι Έλληνες ως μέλος της μεγάλης ομοεθνίας των ινδοευρωπαϊκών λαών έφεραν μαζί τους τον πυρήνα των ινδοευρωπαϊκών μύθων. Αυτός εμπλουτίστηκε με τους μύθους που παρέλαβαν από τους παλιούς κατοίκους της περιοχής «τους Προέλληνες» και με αυτούς που γνώρισαν κατά τα πυκνά ταξίδια τους στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου.

Όλος αυτός ο μυθολογικός πλούτος μέσα από την προφορική παράδοση έφθασε στον Όμηρο και τον Ησίοδο, οι οποίοι δημιούργησαν τη γενεαλογία των θεών και τους έδωσαν τα ονόματα και τις ιδιότητες τους. Έτσι οι μύθοι εξασφάλισαν μεγάλη διάδοση και κύρος, αφού αυτοί οι ποιητές γνώρισαν μεγάλη δημοφιλία και επιβλήθηκαν ως οι κατεξοχήν ποιητές σε όλη την αρχαία εποχή.

Δύο σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην ελληνική μυθολογία και τις μυθολογίες άλλων λαών.

α) η ελληνική μυθολογία, καθώς έγινε ποίηση από τους μεγάλους ποιητές, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, πήρε τη μορφή γραπτού κειμένου, με αποτέλεσμα να διαδοθούν σε όλο τον ελληνικό κόσμο και να επηρεάσουν δραστικά την ελληνική τέχνη και πολιτισμό. Αργότερα πέρασαν στους Ρωμαίους, οι οποίοι τη μετέδωσαν σε όλον τον Δυτικό κόσμο.

β) η μυθολογία στον ελληνικό κόσμο δεν στάθηκε εμπόδιο στην εξέλιξη της ανθρώπινης σκέψης. Αντίθετα η κοπιαστική πορεία από τον μύθο στον λόγο (λογική

σκέψη) συντελέστηκε στην Ελλάδα σε πολύ συντομότερο χρόνο από ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο λαό, αφού ήδη τον 5ο αι. π.Χ. η πορεία αυτή πλησιάζει στην ολοκλήρωση της. Η επικράτηση του λόγου δεν σημαίνει την εξαφάνιση του μύθου, αλλά μύθος και λόγος ακολουθούν παράλληλη πορεία.

Οι ελληνικοί μύθοι αναφέρονται:

Στους θεούς και τον κόσμο τους

Σε ήρωες – ημίθεους

Σε περιπέτειες διαφόρων θνητών (π.χ. Οιδίποδας)

Σε επικούς κύκλους (Θηβαϊκός – Αργοναυτικός – Τρωικός)

Σε φανταστικές διηγήσεις (π.χ. μύθοι του Αισώπου)

Κατά τον 6ο αι. έγινε προσπάθεια να δημιουργηθεί κοινά αποδεκτή παράδοση αλλά κυρίως να καθαρθούν οι μύθοι ιδιαίτερα για τους θεούς, να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις του αρκετά εξελιγμένου ηθικού κριτηρίου του ελληνικού κόσμου και να απαλλαγούν από απάνθρωπες αγριότητες και απαράδεκτες συμπεριφορές που θα έπλητταν το κύρος των θεών. Η κάθαρση αυτή ανταποκρίθηκε στις απαιτήσεις πνευματικών ανθρώπων που η θεολογική τους σκέψη απαιτούσε την εξύψωση του θεού και την απομάκρυνση τους από ανθρωπομορφικές συμπεριφορές κατακριτέες ακόμη και από τον κοινό ανθρώπινο αξιακό κώδικα, όπως ο Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος, οι ποιητές Αισχύλος και Πίνδαρος.

Αυτή η πλουσιότατη μυθική παράδοση έγινε η διδακτέα ύλη της βασικής εκπαίδευσης των Ελλήνων και απετέλεσε την πρώτη ύλη όχι μόνο για την ποίηση των επόμενων περιόδων (ηρωικό έπος, λυρική ποίηση, αττικό δράμα), αλλά και για τα τρία κυριότερα είδη του πεζού λόγου:

α) την ιστοριογραφία (η οποία προοδευτικά προσπάθησε να ξεφύγει από τις μυθικές διηγήσεις και να διακρίνει το μυθικό από το ιστορικό στοιχείο του παρελθόντος.),

β) την ρητορική και

γ) την φιλοσοφία κυρίως με τη διαφοροποίηση ανάμεσα στους σοφιστές και τον Πλάτωνα σχετικά με τη χρήση των μύθων και τον ρόλο τους στην φιλοσοφική αναζήτηση. Τέλος ο Σωκράτης γνώριζε καλά τους μύθους, αλλά δεν ασχολήθηκε με αυτούς, αφού αφιέρωσε τον χρόνο του σε ουσιαστικότερα ζητήματα. Δήλωνε πάντως τον σεβασμό του στη μυθολογική παράδοση και έβρισκε σοφιστική την εκλογίκευση των μύθων. (πηγή «Πλάτων μύθοι» Ηλ. Σπυρόπουλος)

“Σύμφωνα με τον Brisson, τα ιστορικά και αρχαιολογικά ευρήματα καταδεικνύουν ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν τους μύθους για να εξηγήσουν το «υπερπέραν», το οντολογικά ανώτερο, τις απαρχές και τη δημιουργία του κόσμου. Εξ όσων γνωρίζουμε ο μύθος ταυτιζόταν γραμματειακά με την ποίηση. Παραδείγματος χάρη, τα ομηρικά έπη και τα ποιήματα του Ησίοδου θεωρούνταν μυθολογήματα, των οποίων το περιεχόμενο γινόταν πιστευτό ως αληθές. Φαίνεται πως οι μύθοι, μέχρι και την κριτική του Ξενοφάνη στην ομηρική και ησιόδεια ποίηση, θεωρούνταν ότι παρέχουν γνώση για φυσικά ή ακόμα και μεταφυσικά φαινόμενα, τα οποία υπερέβαιναν την κατανόηση των ανθρώπων.

Με την σταδιακή εξέλιξη του φιλοσοφικού στοχασμού, ο μύθος τίθεται υπό γνωσιολογική αμφισβήτηση. Οι φιλόσοφοι αρχίζουν να διεκδικούν ένα νέο είδος γνώσης για τον άνθρωπο, που να υπερβαίνει το μυθολογικό υπόβαθρο. Ήδη από τους Προσωκρατικούς εκκινεί μια μεταβατική πορεία από την παραδοσιακή μυθολογία στη φιλοσοφική γνωσιολογία. Οι ευλογοφανείς εξηγήσεις και η πίστη στους μύθους εγκαταλείπονται. Η φιλοσοφία θέτει τα θεμέλια επί των οποίων θα δομηθεί το οικοδόμημα της επιστημονικής έρευνας. Οι παραδοσιακές αυθεντίες και οι επικλήσεις στις Μούσες δίνουν τη θέση τους στα εργαλεία του ορθού λόγου. Τίποτα δεν θεωρείται αληθινό, αν δεν τεθεί σε λογική επεξεργασία.”

Αθανασία Γιασουμή «Ο Πλάτων και ο μύθος Ι.1. Μύθος και φιλοσοφία πριν τον Πλάτωνα» <https://www.academia.edu/>

Παράλληλα κείμενα

ΠΛΑΤΩΝ Συμπόσιον 203e-204b

Εισαγωγικά:

Κατά τη διάρκεια του συμποσίου και μετά τον μονόλογο του Αγάθωνα παίρνει τον λόγο ο Σωκράτης. Αλλά αντί να μιλήσει ο ίδιος για τον Έρωτα αφηγείται τον διάλογο που είχε, όταν ήταν 30 χρονών, με την Διοτίμα, την μάντισσα από την Μαντίνεια. Το κύρος της γυναίκας αυτής ενισχύεται με την πληροφορία ότι με τις θυσίες που έκανε στους Θεούς το 440π.Χ. κατάφερε να αναβάλει για 10 χρόνια τον φοβερό λοιμό που έπληξε τελικά την Αθήνα το 430π.Χ. Η αναφορά αυτή στόχο έχει να δείξει ότι κατείχε τις υπερφυσικές δυνάμεις που πίστευαν ότι έχουν οι μάντιες και έτσι να προσδώσει αξιοπιστία σε όσα θα αποκαλύψει.

Επιπλέον ενώ αρχικά ο Σωκράτης διαλέγεται με τη Διοτίμα, αργότερα αυτή αφήνεται να μιλάει μόνη της. Στην έρευνα υψηλότερων ζητημάτων το αυστηρά επιστημονικό έδαφος εγκαταλείπεται, καθώς εισερχόμαστε στην περιοχή του απολύτου, του υπεραισθητού. Ο Πλάτων δεν ακολουθεί την αυταπάτη των ορθολογιστών, ότι τα όρια του αληθινού συμπίπτουν με τα όρια της λογικής

απόδειξης. Γνωρίζει ότι οι μεγάλες αλήθειες αποκαλύπτονται αλλά δεν αποδεικνύονται, καθώς επιβάλλονται με την εσωτερική τους αναγκαιότητα και το ηθικό τους περιεχόμενο. Στην περίπτωση αυτή άλλη γλώσσα δεν είναι κατάλληλη παρά η ιερατική και η χρησμολογική που χρησιμοποιείται για την αποκάλυψη ύψιστων μυστηρίων, όπως οι αρχέγονες δυνάμεις της ψυχής. Ο λόγος της Διοτίμας είναι δογματικός και ενθουσιαστικός και απευθύνεται στη φαντασία, στην πίστη και στη ηθική συγκίνηση και όχι στον εγκέφαλο.

Το περιεχόμενο των λόγων της Διοτίμας βέβαια απηχεί τις απόψεις του Σωκράτη και του Πλάτωνα. Γιατί τότε δεν μιλάει ο ίδιος ο Σωκράτης; Επειδή ένας τέτοιος λόγος θα αντίβαινε στην άγνοια στην οποία προσποιείται ότι βρίσκεται γενικά ο Σωκράτης και στον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος αναζητεί την αλήθεια και αντιμετωπίζει τους μύθους. (πηγή: Συκουτρής σελ. 152* – 159*)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Το απόσπασμα είναι τυπικό για δύο γνωστά χαρακτηριστικά της πλατωνικής φιλοσοφικής γραφής: τον διάλογο και τις μυθολογικές αναφορές. Θεωρείτε ότι αυτά τα δύο χαρακτηριστικά προάγουν για έναν φιλόσοφο την αναζήτηση της αλήθειας, όπως την εννοεί ο Αριστοτέλης στο Κείμενο Αναφοράς;

A) για τον διάλογο: σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η φιλοσοφία ανάγεται στην απορία και επομένως στην προσπάθεια υπέρβασης της. Ο διάλογος μεταξύ δύο «φιλοσόφων», ανθρώπων δηλαδή που αγαπούν τη σοφία και επιθυμούν να ξεφύγουν από την κατάσταση της αμάθειας είναι το μέσον (το καταλληλότερο για τον Σωκράτη), ώστε ο ένας συζητητής να βοηθά τον άλλον στην σταδιακή προσέγγιση της γνώσης και της σοφίας. Οι απορίες του ενός προκαλούν πνευματική διέγερση του άλλου και γονιμότερη σύνθεση. (ἕτερος ἐξ ἑτέρου σοφός).

B) για τις μυθολογικές αναφορές: ο μύθος, η μυθική δηλαδή εξήγηση των φαινομένων ή της αρχής της ύπαρξης των όντων ικανοποιεί τη φαντασία και πολλές φορές παραμυθεί (=παρηγορεί, ανακουφίζει) τις εσωτερικές αναζητήσεις και υπαρξιακές αγωνίες του ανθρώπου. Δεν οδηγεί όμως στην αλήθεια αλλά αποκοιμίζει τον άνθρωπο. Ο μύθος μπορεί μόνο ως συμβολική και αλληγορική διήγηση να συντελέσει στην κατανόηση του κόσμου, αφού καθιστά αφηρημένες έννοιες και περίπλοκες συλλογιστικές διεργασίες πιο κατανοητές και αντιληπτές από τον απλό άνθρωπο. Εδώ μπορούμε να θυμηθούμε τις διαφορές χρήσης του μύθου από τους σοφιστές και τον Σωκράτη.

Ποιο είναι, σύμφωνα με το κείμενο, το βασικό χαρακτηριστικό όσων φιλοσοφούν;

Φιλοσοφεί όποιος έχει συνείδηση της άγνοιας του, όποιος δηλαδή ποθεί τη γνώση και τη σοφία και επιδιώκει να υπερπηδήσει την κατάσταση της αμάθειας. Αυτό το κάνει για δύο λόγους:

α) διότι η τάση προς την σοφία είναι προσπάθεια για προσέγγιση του θεού, που είναι ο κατεξοχήν σοφός, και β) διότι σημαίνει απαλλαγή από το μεγαλύτερο κακό της ψυχής, την πνευματική αυτάρκεια. (Συκουτρής σελ. 145)

Αυτό που θέλει να τονίσει ο Πλάτων είναι πως ο φιλόσοφος (όπως ακριβώς και ο Σωκράτης) δεν είναι ένας άνθρωπος με απόλυτη γνώση· είναι μη-σοφός. Όμως δεν είναι και μωρός, διότι έχει συνείδηση της άγνοιάς του, και ποθεί να ξεφύγει από αυτήν· ενώ μωροί είναι όσοι δεν νιώθουν και δεν επιδιώκουν κάτι τέτοιο. Η φιλοσοφία, έτσι, περιγράφεται ως μια διαρκώς ατέλεστη ροπή προς τη γνώση, στην πιο ολοκληρωμένη όμως και απόλυτη μορφή της. Τελικά, η ίδια «η ετυμολογία της λέξης φιλοσοφία, “ο έρωτας, η επιθυμία για τη σοφία”, γίνεται το ίδιο το πρόγραμμα της φιλοσοφίας» (Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου)

Ποιοι, κατά τα λόγια της Διοτίμας, δεν φιλοσοφούν και για ποιον λόγο;

Από τη μια οι θεοί έχουν την πλήρη σοφία γι' αυτό και δεν έχουν καμία τάση προς τη φιλοσοφία, αφού τους είναι άχρηστη. Από την άλλη οι μωροί δεν αισθάνονται την ανάγκη της σοφίας, αφού είτε πιστεύουν ότι την κατέχουν (είναι δοκησίσοφοι) είτε δεν έχουν ανώτερες, πνευματικές αναζητήσεις, αλλά μόνη τους φροντίδα είναι η ικανοποίηση των υλικών αναγκών.

PENE NTEKART

Αρχές Φιλοσοφίας

Σε ποια σημεία συμφωνεί ο Ντεκάρτ με τον Αριστοτέλη (Κείμενο Αναφοράς) σχετικά με το περιεχόμενο του όρου «φιλοσοφία» και τους λόγους για τους οποίους ο άνθρωπος φιλοσοφεί;

Για τον Καρτέσιο η σοφία αναφέρεται και σε πρακτικά ζητήματα αλλά και σε όλα τα θέματα (ηθικά, υπαρξιακά, ψυχικά) που αφορούν την ανθρώπινη ζωή. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι αντικείμενο της φιλοσοφίας αρχικά ήταν ζητήματα της καθημερινής ζωής, αργότερα όμως ασχολήθηκε με διάφορα φυσικά φαινόμενα αλλά και υπαρξιακά προβλήματα. Η φιλοσοφία λοιπόν ασχολείται με την ολότητα του ανθρώπου.

Ο Descartes (Ντεκάρτ, Καρτέσιος) ήταν πρώτα απ' όλα μαθηματικός-φυσικός, και μετά φιλόσοφος με την απόχρωση που δίνουμε σήμερα στη λέξη. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο ότι θέλει να θεμελιώσει τη φιλοσοφία πάνω σε κάποιες αρχές, και να λειτουργήσει αυτή αιτιολογικά. Επίσης, δίνει έμφαση όχι τόσο στη ηθική-πρακτική διάσταση της ανθρώπινης σοφίας, αλλά στο φυσιογνωστικό της περιεχόμενο. Αυτό, οπωσδήποτε, τον φέρνει κοντά στη σκέψη του Αριστοτέλη, με την έντονη επιστημονική στόχευση· ο Σταγειρίτης πραγματεύτηκε ακόμη και τα θέματα ηθικής και πολιτικής, της περί τὰ ἀνθρώπεια φιλοσοφίας, καταρχάς στην προοπτική μιας

βαθιάς κατανόησης, και μόνο σε δεύτερο επίπεδο, στην προοπτική μιας δεοντολογίας. Τελικά, η φιλοσοφία που οραματίζεται ο Descartes είναι πρώτα απ' όλα επιστήμη, στέρεη γνώση. (Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου)

ΠΗΓΕΣ

Βασίλειος Μπετσάκος, Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου

Ingemar During «Ο Αριστοτέλης» ΜΙΕΤ

Ηλίας Σπυρόπουλος «Πλάτων: μύθοι» Το Βήμα

Μυθολογία τ. 1 Εκδοτική Αθηνών

Η ιστορία της φιλοσοφίας, Eco/ Fedriga τ. 1 το Βήμα

Ι Συκουτρή «Πλάτωνος Συμπόσιον» Βιβλιοπωλείον «η Εστία»

:P. Hadot “Τι είναι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία” Μετάφραση Άννα Κλαμπατσέα, Εκδόσεις ΙΝΔΙΚΤΟΣ

Αθανασία Γιασουμή «Ο Πλάτων και ο μύθος Ι.1. Μύθος και φιλοσοφία πριν τον Πλάτωνα» <https://www.academia.edu/>

Ενότητα 2η (Αρχαία Ελληνικά Προσανατολισμού):

Η πρακτική και πολιτική διάσταση της φιλοσοφίας

Αριστοτέλους «Προτρεπτικός προς Θεμίσιωνα, 8-9»

Εισαγωγικά

Το έργο Προτρεπτικός ή Προς Θεμίσιωνα ανήκει στην πρώιμη φιλοσοφική δραστηριότητα του Αριστοτέλη (πρω του 351 π.Χ.) και έχει διττό στόχο:

α) να συμβουλέψει τον Θεμίσιωνα, έναν άγνωστο Κύπριο βασιλιά, να ασχοληθεί με τη φιλοσοφία με απώτερο στόχο την ευδαιμονία, θυμίζοντας έτσι το πλατωνικό πρότυπο του φιλόσοφου βασιλιά,

β) να απαντήσει στον «Περί Αντιδόσεως» λόγο του Ισοκράτη, όπου ο ρήτορας ασκεί πολεμική στον Πλάτωνα και την Ακαδημία, υποστηρίζοντας την αξία της ρητορικής, ως παράγοντα παιδείας, καθώς στηρίζεται στην πείρα της πραγματικότητας. Από την άλλη κατηγορεί το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Ακαδημίας, για τον ανώφελο θεωρητικό της χαρακτήρα.

Ο Αριστοτέλης υπερασπίζεται τη φιλοσοφία και αντικρούει τον πρακτικό χαρακτήρα που της αποδίδει ο Ισοκράτης. Για τον Αριστοτέλη φιλοσοφία σημαίνει να υιοθετούμε φιλοσοφικό τρόπο σκέψης για τα πράγματα. Μας καλεί να ερευνούμε και να εξετάζουμε τη ζωή μας σε μια διαρκή πορεία προς το γνῶθι σαυτόν. « Η ουσία της ηθικής φιλοσοφίας που παρουσιάζει ο παρών λόγος είναι η αυτογνωσία και ευδαιμονία στην οποία καταλήγει ο άνθρωπος με τη φιλοσοφική γνώση που είναι και γνώση ηθικών αρχών, η οποία τον βοηθά να ρυθμίσει την προσωπική του ζωή» (Τριαντάρη σελ. 406)

Η ΔΟΜΗ

α. Η διάκριση των εσωτερικών και εξωτερικών αγαθών και η σημασία της φιλοσοφίας.

β. Η υπόσταση της φιλοσοφίας: η θεωρητική γνώση και οι αρετές της ψυχής.

γ. Η πρακτική σοφία, η ανωτερότητα και η αυτοαξία της φιλοσοφίας.

δ. Η φρόνηση ως έννοια και τελικός σκοπός στην ανθρωπολογική αντίληψη του Προτρεπτικού.

Η παραπάνω διάταξη αποσκοπεί να αναδείξει όχι μόνο τη θεωρητική δραστηριότητα αλλά και την πρακτική της φιλοσοφίας και επιπλέον την ανάδειξή της στην ηθικοπολιτική διάνοηση του Προτρεπτικού. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, εάν αναλογιστούμε, όπως αποδεικνύεται και από την ερμηνευτική σημασία του

κειμένου, ότι η φρόνηση είναι ισοδύναμη με τη φιλοσοφία, δηλαδή έχει τη σημασία της θεωρητικής γνώσης της αλήθειας, όσο και τη σημασία της ηθικής γνώσης και πρακτικής σοφίας. (Τριαντάρη σελ. 452)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

Στην πρώτη παράγραφο αναπτύσσεται ένας συλλογισμός. Να εξηγήσετε πώς συνδέονται μεταξύ τους οι λέξεις του κειμένου: *υποκείμενα, χρήσις, επιστήμη, φιλοσοφητέον, ωφελίμως*.

Ο συλλογισμός:

A' προκειμένη: το σώμα και τα σχετιζόμενα με αυτό είναι εργαλεία των οποίων μπορούμε να κάνουμε κακή χρήση.

B' προκειμένη: η γνώση της επιστήμης (=φιλοσοφίας) μπορεί να βοηθήσει να τα αξιοποιήσουμε σωστά.

Συμπέρασμα: πρέπει λοιπόν να φιλοσοφούμε, για να ζούμε σωστά και ωφέλιμα.

Οι όροι **υποκείμενα, χρήσις, επιστήμη, φιλοσοφητέον, ωφελίμως** συνδέονται ως εξής:

Το σώμα και όσα συνδέονται με αυτό μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μέσον και εργαλείο (**υποκείμενα**). Αυτά έχουν κάποια χρήση (**χρήσις**) που είναι κατάλληλη για να υπηρετήσει το σκοπό τους. Η επιστήμη (**επιστήμη**) μας καθιστά γνωστή αυτή τη χρήση. Πρέπει, λοιπόν να κατέχουμε αυτή τη γνώση (**φιλοσοφητέον**), η οποία συντελεί, ώστε να τα διαθέτουμε ορθά και να ζούμε ωφέλιμα (**ωφελίμως**) και ευτυχισμένα.

“Η ψυχή είναι γι’ αυτόν (τον Αριστοτέλη) η εντελέχεια του σώματος, η μορφή που προκύπτει από τις κινήσεις και τις μεταβολές του οργανικού σώματος. Η ψυχή είναι το σκόπιμο αίτιο της σωματικής διαμόρφωσης και κίνησης, και, όντας ασώματα, είναι πραγματική ως δύναμη που κινεί και κατευθύνει το σώμα.”

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ WINDELBAND- HEIMSOETH

Μετάφραση: Σκουτερόπουλος, Ν. ΜΙΕΤ” σελ. 171 τ. 1

«Στην πρώτη παράγραφο η φιλοσοφία θεωρείται απαραίτητη για τον έλεγχο των μέσων που θα διασφαλίσουν τον απώτερο στόχο του ανθρώπου, το τέλος της ζωής του (τελεολογική διάσταση). Αυτό είναι διττό: στη δημόσια ζωή η ορθότητα του βίου του κάθε ανθρώπου (όρθως)· στην ιδιωτική του ζωή η ωφέλεια (ωφελίμως). Σα μέσα-όργανα που πρέπει να ελεγχθούν είναι το σώμα, τα μέλη του και οι δραστηριότητές του. Η χρήση των σωματικών μέσων απαιτεί ολοκληρωμένη, στέρεη

γνώση (έπιστήμη), ώστε να αποφευχθούν πιθανοί κίνδυνοι. Αυτήν τη γνώση επιζητεί η φιλοσοφία.

έπικίνδυνος ή χρήσις Ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά θυμίζει μια ιδέα που συναντάται σε διάφορους αρχαίους συγγραφείς: Ο άνθρωπος είναι ικανός τόσο για το καλό όσο και για το κακό, μάλιστα και τα δύο σε μεγάλη ένταση. Στα Πολιτικά η έμφαση πέφτει στις κοινωνικές συνέπειες, θετικές ή αρνητικές, των ανθρώπινων επιλογών, ενώ στον Προτρεπτικό ο συγγραφέας φαίνεται να επικεντρώνεται στον ίδιο τον υπεύθυνο μιας στάσης ζωής.

ὀρέγεσθαι τῆς ἐπιστήμης κτᾶσθαί τε αὐτὴν καὶ χρῆσθαι αὐτῇ προσηκόντως
Κλιμάκωση: αρχικά ο άνθρωπος επιζητά τη γνώση (ὀρέγεσθαι)· μετά προβαίνει στην απόκτησή της (κτᾶσθαι)· τελικό ζητούμενο, όμως, είναι η εφαρμογή της, η χρήση της και μάλιστα η σωστή χρήση της (προσηκόντως χρῆσθαι) . Και αυτό, διότι συμβαίνει πολλές φορές να γνωρίζει ο άνθρωπος το σωστό, αλλά να μη θέλει ή να μην μπορεί να το εφαρμόσει. Αυτή την αδυναμία της γνώσης έναντι του πάθους ο Αριστοτέλης την ονομάζει ἀκρασίαν και τον άνθρωπο που γνωρίζει το σωστό αλλά δεν το εφαρμόζει ἀκρατῆ.» (Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου)

Ποιες είναι οι διαφορετικές λειτουργίες που εκπληρώνουν μέσα στην κοινωνία οι διάφορες επιστήμες; Ποιον ξεχωριστό ρόλο ανάμεσα σ' αυτές επιφυλάσσει ο Αριστοτέλης στη φιλοσοφία;

Οι λειτουργίες των επιστημών

Αυτές που παράγουν τα πλεονεκτήματα για τη ζωή, όλα δηλαδή τα απαραίτητα μέσα, ώστε να διευκολύνουμε τη ζωή μας.

Οι γνώσεις με τη βοήθεια των οποίων χρησιμοποιούμε τις πρώτες, ώστε να είναι ωφέλιμες.

Όσες μας βοηθούν να μάθουμε τον τρόπο να τις υπηρετούμε.

Αυτές που μας καθοδηγούν στο αγαθό.

Ο ξεχωριστός ρόλος της φιλοσοφίας

Κατά τον Αριστοτέλη η πραγματικότητα διαρθρώνεται σε επιμέρους περιοχές, «γέννη» οι οποίες αποτελούν το αντικείμενο κάθε επιστήμης. Με αυτό τον τρόπο προβάλλει την άποψη της αυτονομίας των επιστημών.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο κόσμος είναι κατακερματισμένος σε ξεχωριστά και απομονωμένα μεταξύ τους πεδία, γιατί τότε θα οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει μια συνολική κοσμική τάξη που εγγυάται την σταθερότητα και την ενότητα του κόσμου. «Φύση κοινωνία και θεότητα είναι μέρη ενός μόνο έλλογου

σχεδίου, το οποίο η φιλοσοφία με τη βοήθεια των επιστημών είναι ικανή να συλλάβει και να εξηγήσει.»

«Η φιλοσοφία για τον Αριστοτέλη έχει το σημαντικότερο καθήκον να οργανώνει τις επιστήμες σε ενιαίο σύνολο, προκειμένου οι θεωρίες τους να μας δώσουν μια συνολική εικόνα της πραγματικότητας, και να εγγυηθεί την εγκυρότητα και τη σημασία των επιμέρους επιστημών.» (Vegetti σελ. 215)

Η φιλοσοφία επιπλέον κατέχει πρωτεύουσα θέση ανάμεσα στις επιστήμες, γιατί συνδυάζει λογική, φρόνηση, θεωρία του αγαθού.

Ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί ορθά τη λογική του, για να κρίνει αλάνθαστα. Κατέχει ακόμα, τη φρόνηση, που με την ορθή χρήση της γλώσσας τον οδηγεί στην πλήρη θέαση και προσέγγιση του αγαθού. Έτσι η φιλοσοφία μπορεί να αξιοποιεί όλες τις επιστήμες και να τις προσαρμόζει στη φύση με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να φθάσει στην ευδαιμονία.

« Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η φιλοσοφία ξεχωρίζει και θεωρείται ανώτερη απ' όλες τις άλλες γνώσεις, διότι μόνο αυτή διαθέτει τρία χαρακτηριστικά:

α. χαρακτηρίζεται από την ορθή κρίση,

β. χρησιμοποιεί το λόγο και

γ. θεωρεί στο σύνολό του το αγαθό.

Το πρώτο από τα χαρακτηριστικά είναι η ευβουλία, δηλαδή η ορθότητα της βουλής. Πρόκειται για την ορθή κρίση που απαιτεί λογισμό. Η ορθή κρίση είναι ιδιότητα του φρόνιμου ανθρώπου, που θεωρεί με το νου του όλους τους σχετικούς παράγοντες, ώστε να καταλήξει σε μια όσο το δυνατό καλύτερη απόφαση για το τι πρέπει να πράξει. Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ο λόγος, με τον οποίο δηλώνεται η συνάφεια της γλώσσας με τη λογική σκέψη, που διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα. Ο λόγος είναι η όρεξη για γνώση, που ο Αριστοτέλης εξέφρασε στα Μετά τα Φυσικά ως το θαυμάζειν, την ανθρώπινη περιέργεια, που αποτελεί και την αρχή της φιλοσοφίας. Ο λόγος στον πολιτικό άνδρα και ευρύτερα στο πεδίο της πόλης είναι η δυνατότητα για τη καλή ή την κακή χρήση του, είναι η δυνατότητα για επικοινωνία, που όταν υπερβεί την απλή συμβίωση καθίσταται η οδός προς το τελικό αγαθό, την ευδαιμονία. Ο λόγος είναι το μέσο για την πνευματική αναγωγή προς την αλήθεια και «θεωρεί» το αγαθό τέλος, την ευδαιμονία.» (Τριαντάρη σελ. 458) .

«Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η φιλοσοφία ενέχει τη φρόνηση και την ορθή κρίση και κατά συνέπεια θεωρείται ως η διαρκής αναζήτηση της σοφίας και γι' αυτό είναι ο φορέας της αλήθειας. Με αυτή την παρατήρηση ο φιλόσοφος τονίζει ότι θα πρέπει να «φιλοσοφούμε» και κυρίως οι βασιλείς. Εξάλλου, ο φιλόσοφος στα Ηθικά Νικομάχεια (1181b,15) ονομάζει την πολιτική φιλοσοφία ως περί τα ανθρώπεια φιλοσοφία, που σημαίνει τη φιλοσοφία που ασχολείται με τις συγκεκριμένες

ιδιότητες και προσδιορισμούς του ανθρώπου (Kullmann, W. 1996:15). Εδώ η φιλοσοφία εμφανίζεται ως ένα σύνολο της πνευματικότητας και της ηθικότητας του ανθρώπου. Παράλληλα ένας φιλόσοφος, κατά τον Πλάτωνα, πρέπει να είναι εγκρατής, φρόνιμος και δίκαιος, αποφεύγοντας τα ψέματα και τις αναλήθειες, που οδηγούν στην πλάνη και αποτελούν αρρώστια της ψυχής (Πλάτωνας, Πολιτεία, 484c-d, 485a-b.)» (Τριαντάρη σελ. 582) .

B. Ας εμβραθύνουμε στο νόημα του κειμένου

Να σχολιάσετε το διττό αποτέλεσμα που έχει η φιλοσοφία, στο κοινωνικό σύνολο και στο άτομο, σύμφωνα με την παρακάτω φράση: φιλοσοφητέον ἄρα ἡμῖν, εἰ μέλλομεν ὀρθῶς πολιτεύεσθαι καὶ τὸν ἑαυτῶν βίον διάξειν ὠφελίμως. Για την απάντησή σας να λάβετε υπόψη ότι το συγκεκριμένο έργο του Αριστοτέλη απευθύνεται σε έναν πολιτικό ηγέτη (τον Θεμισώνα, βασιλιά της Κύπρου), και προτρέπει, τόσο αυτόν όσο και τους νέους που βρίσκονται στην ηλικία του, να φιλοσοφήσουν.

Η φιλοσοφία σύμφωνα με το κείμενο ωφελεί και το άτομο σε ιδιωτικό και δημόσιο βίο και την κοινωνία. Η αληθινή γνώση του σώματος και του καθημερινού βίου καθώς και του τρόπου σύμφωνα με τον οποίο θα ρυθμίσει όλα τα θέματα (υγείας, οικονομικά, ψυχολογικά, κοινωνικά), θα καθορίσει την ποιότητα της ζωής του, εσωτερικής, υλικής, κοινωνικής. «Κάποιος γίνεται καλός, όταν επιλέγει και πράττει καλά. Αυτό δεν είναι απλώς ένα ζήτημα επιλογής και ανάπτυξης ορθών δράσεων, αλλά επιλογής ή ανάπτυξης με τον σωστό τρόπο. [...]Ο στόχος της επιλογής και της πράξης είναι το ανθρώπινο αγαθό, δηλαδή το να ζει κανείς καλά.[...] η πρακτική σοφία (φρόνηση), η οποία είναι απαραίτητη, για να ζει κάποιος καλά, εμπεριέχει την ικανότητα υπολογισμού των καλύτερων μέσων, για επιτύχει κανείς τους σκοπούς του και αυτό είναι μια διανοητική αρετή.» (Το φιλοσοφικό λεξικό του Cambridge σελ. 153) Η φιλοσοφία παρέχει στον άνθρωπο αυτή φρόνηση, δηλαδή ορθή σκέψη, κατανόηση και ιεράρχηση των πραγματικών αναγκών, διάκριση του σημαντικού από το ασήμαντο.

Οι απαντήσεις που θα δώσει κάθε άνθρωπος σε όλα τα καίρια ζητήματα της ζωής, οι αποφάσεις που θα πάρει και κυρίως η επιλογή του ορθού, του αληθινού και του ηθικού, δηλαδή συνολικά του αγαθού, θα τον οδηγήσουν σε εσωτερική ειρήνη, πνευματική ολοκλήρωση και ευημερία βίου. Όλα αυτά αντανακλώνται στον δημόσιο – πολιτικό βίο του ανθρώπου, στα πλαίσια του οποίου η επωφελής και θετική δράση του θα του προσπορίσει σεβασμό και αναγνώριση από τους συμπολίτες του. Η κοινωνία ακολούθως αποτελούμενη από τέτοιους πολίτες διαμορφώνει σύστημα δικαίου και αξιακούς κώδικες που διασφαλίζουν τη δικαιοσύνη, την κοινωνική ειρήνη και πρόοδο.

Τα παραπάνω ο Αριστοτέλης τα απευθύνει σε ένα ηγεμόνα, τον Θεμισώνα, τον οποίο συμβουλεύει να υιοθετήσει τον φιλοσοφικό τρόπο σκέπτεσθαι και δράν και

έτσι να ενσαρκώσει το πλατωνικό πρότυπο του φιλοσόφου – βασιλέα. Παράλληλα στόχος του Αριστοτέλη είναι και οι νέοι της εποχής του, που χαρακτηρίζεται από πολιτική και οικονομική αστάθεια (ο θεσμός της πόλης – κράτους περνά κρίση) αλλά και πνευματική ρευστότητα, αφού οι αξίες της κλασσικής εποχής αμφισβητούνται και οι νέοι χρειάζονται πνευματικό και ηθικό οδοδείκτη. Αυτόν τους προτείνει ο Αριστοτέλης αναδεικνύοντας την αξία της φιλοσοφικής παιδείας η οποία προσφέρει την φρόνηση και την αληθινή σοφία.

«Την παραπάνω παρότρυνση προς τη φιλοσοφία προσιδιάζει ο Αριστοτέλης στον ανθρώπινο βίο, και συγκεκριμένα στον πολιτικό και στον πρακτικό βίο. Με τη θέση του αυτή φαίνεται να συνδέει την έννοια της πολιτικής με τις αρετές και τη φρόνηση, γεγονός που το επιδιώκει στο μεταγενέστερο έργο του, τα Ηθικά Νικομάχεια. Ο φιλόσοφος αντιλαμβάνεται την αναγωγή της πολιτικής και του πολιτικού βίου σύμφωνα με τις υπαγορεύσεις της ηθικής φιλοσοφίας, που αφορούν στην αρετή και κυρίως στη φρόνηση. Έτσι, συλλαμβάνει μια οπτική της πολιτικής στον Προτρεπτικό, την οποία μετέπειτα αναλύει στα Ηθικά Νικομάχεια. Η οπτική αυτή επιβάλλεται από τη φύση του σκοπού ή «του τέλους» και του αντικειμένου της πολιτικής. Ο Αριστοτέλης, έχοντας κατά νου στο πρώιμο ακόμη στάδιο της σκέψης του την ισοδυναμία της φρόνησης με τη φιλοσοφική γνώση προσλαμβάνει τον ενάρετο βίο ως αποτέλεσμα της θεωρητικής γνώσης, καθιστώντας συναπτόμενη την αρετή με την πράξη διά της οδού της γνώσης. Η δύναμη της γνώσης διά της νοητικής λειτουργίας είναι αυτή που κατευθύνει το σώμα, με αποτέλεσμα η γνώση να συνδέεται με την ορθή κρίση, το «βουλευέσθαι», ώστε ο άνθρωπος και κυρίως ο πολιτικός να διακρίνει το αγαθό από το κακό. Με επαγωγικό συλλογισμό ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι «πρέπει να φιλοσοφούμε, εάν πρόκειται να πολιτευόμαστε σωστά και να ζήσουμε τη ζωή μας με ωφέλιμο τρόπο». Και εδώ φυσικά είναι εμφανής η πλατωνική επίδραση για την αντίληψη του φιλοσόφου βασιλιά.» (Τριαντάρη σελ. 458)

Ο ένας μεταφραστής αποδίδει τη λέξη ἐπιστήμη με τον όρο «γνώσεις», ενώ τον όρο «επιστήμη» τον χρησιμοποιεί μόνο για τη φιλοσοφία. Ο άλλος μεταφραστής χρησιμοποιεί στη μετάφρασή του τον ίδιο όρο «επιστήμες» χωρίς να τον αλλάξει. Ποιον από τους δύο όρους θα προτιμούσατε και γιατί;

«Ο Αριστοτέλης διακρίνει τρία είδη μαθήσεων:

οι ποιητικές, όπως η οικοδομική, κατασκευάζουν κάτι που είναι εξωτερικό στον ποιούντα,

οι πρακτικές μαθήσεις, όπως για παράδειγμα, η ηθική, αφορούν σε δραστηριότητες που δεν μπορούν να νοηθούν χωριστά από τον πράττοντα, δηλαδή με την προαίρεση και την πράξη,

οι θεωρητικές μαθήσεις ασχολούνται με την αλήθεια καθ' εαυτήν.

Με την ειδική σημασία που δίνει στην έννοια ο Αριστοτέλης στα «Αναλυτικά Ὑστερα» μόνο οι τελευταίες δικαιούνται τον τίτλο της επιστήμης.»
(Το φιλοσοφικό λεξικό του Cambridge σελ. 148)

Σύμφωνα με τα παραπάνω πρέπει να προτιμηθεί η πρώτη μετάφραση, δεδομένου ότι η φιλοσοφία ασχολείται με την αλήθεια και την καθαυτό σοφία. Επομένως περιέχει και καθοδηγεί τις υπόλοιπες επιστήμες, αφού τις εφοδιάζει με λογικούς κανόνες και μέθοδο, και αυτές πραγματεύονται ένα ειδικότερο θέμα και τομέα της ανθρώπινης γνώσης.

Στην δεύτερη παράγραφο παρατίθενται διαφορετικά πεδία γνώσεων (έπιστήμαι), με διαφορετική στόχευση το καθένα. Αν, όμως, ο άνθρωπος θέλει να συγκλίνουν όλα αυτά στην επίτευξη ενός κεντρικού στόχου (κυρίως αγαθοῦ), οφείλει να υποτάξει όλες τις επιμέρους γνώσεις σε μία κεντρική καθοδήγηση. Αυτήν την ασκεί η φιλοσοφία πάνω στις επιμέρους επιστήμες. Για την επίτευξη του στόχου της διαθέτει αφενός τον ορθό λόγο, την έπιστήμη, όπως την είδαμε στο προηγούμενο απόσπασμα, πριν δηλαδή την κατάτμησή της σε επιμέρους επιστητά (=διακριτά πεδία γνώσης), αφετέρου τη διαυγή θέαση του τέλους της.

ἡγεμονικωτέραις, ἐπιτάττειν, ἐπιτακτικὴν φρόνησιν Στο πλαίσιο μιας ολιστικής θεωρίας της ψυχῆς ο Αριστοτέλης δέχεται μία θεμελιώδη όσο και σχηματική διαίρεσή της σε δύο καταρχὴν μέρη: το λόγον ἔχον (ή νοητικὸν ή διανοητικὸν ή λογιστικὸν) μέρος και στο ἄλογον μέρος της ψυχῆς. Στο ἄλογον αποτελείται από το κυρίως ἄλογον μέρος και από το ἐπιθυμητικὸν και ὄλως ὄρεκτικὸν. Ὑπ' αυτή την έννοια η αρχική διμερὴς διάκριση της ανθρώπινης ψυχῆς γίνεται τριμερὴς (το ἐπιθυμητικὸν συνανήκει, σαν τομή τους, στα ἄλλα δύο). Στο τελευταίο έχει τη δυνατότητα να υπακούει στον λόγον ο οποίος ασκεί ένα ηγεμονικό ρόλο και παράλληλα διαμορφώνει και αποδέχεται ἔλλογες ἐπιθυμίες. Ἐτσι, η αρχική διαίρεση μερῶν της ψυχῆς αποδεικνύεται τελικά απλή μεθοδολογική συνθήκη, εργαλειακή τομή στο αδιάσπαστο κύκλωμα των ψυχικῶν λειτουργιῶν. Σύμφωνα, λοιπόν, με την προηγούμενη διαίρεση της ψυχῆς, στις λογικές λειτουργίες της ανθρώπινης ψυχῆς εντάσσονται οι κάθε είδους νοητικές και γνωστικές δραστηριότητες, η λήψη αποφάσεων σε πρακτικά ζητήματα της καθημερινότητας αλλά και ο καθορισμός ευρύτερων κοσμοθεωρητικῶν στάσεων· όλα αυτά σε αναφορά προς την πολιτική φύση του ανθρώπου, πυρήνας της οποίας είναι ακριβῶς η λογικότητα. Στις λειτουργίες του ἐπιθυμητικοῦ μορίου της ψυχῆς ανήκουν ποικίλες ὁρμές και ἐπιθυμίες αλλά και τα πάθη, δηλαδή φυσιολογικά βιώματα όπως η ὄργη, ο φόβος, το θάρσος, ο φθόνος, η χαρά, ο πόθος, το μῖσος και ἄλλα, με ἑναλόγο ὅλα ὅσα προκαλούν ἠδονὴν ή λύπην· πρόκειται για ἔμφυτες διεργασίες που λαμβάνουν χώρα στην ψυχή, εκδηλώνονται στις ανθρώπινες σχέσεις, και αποτελούν ἕνα πανανθρώπινο δεδομένο προ-ηθικής τάξεως. Ὅλες αυτές οι διεργασίες ελέγχονται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, από την ἐπιτακτική δράση του λογικού μέρους της ψυχῆς. Στις καθαρῶς ἄλογες ψυχικές λειτουργίες εντάσσεται κάθε ζωτική

λειτουργία που ριζώνει στη σωματικότητα, η θρέψη, η αναπαραγωγή, η ανάπτυξη του ζωντανού οργανισμού· αυτές τις λειτουργίες, ως πρωταρχικές, προϋποθέτει κάθε επιθυμητική και λογική δραστηριότητα της ψυχής. (Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου)

Ο Αριστοτέλης συνδέει τη φιλοσοφία αφενός με τον λόγο, αφετέρου με την αναζήτηση του ὄλου ἀγαθοῦ. Να μελετήσετε τις σχετικές αναφορές.

Άμεσα διακρίνεται και στις δύο παραγράφους μια βασική πλατωνική αρχή: ο λόγος έχει ένα ηγεμονικό ρόλο στην ψυχή και τη ζωή του ανθρώπου· κατευθύνει τις πράξεις του. Ο Αριστοτέλης ενστερνίζεται αυτή την ιδέα και την υποστηρίζει και σε άλλα κείμενά του. Στο βάθος πρόκειται για την εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη λογική, η οποία χαρακτηρίζει την αρχαιοελληνική σκέψη κατά την κλασική εποχή, ιδίως μετά τον Σωκράτη, και πριν κλονιστεί από τις ριζικές πολιτειακές μεταβολές που επέφεραν οι κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου. (Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου)

κρίνειν τὴν ὀρθότητα, τῷ λόγῳ χρωμένη, ὀρθὴν κρίσιν, ἀναμάρτητον Οι εκφράσεις αυτές απηχούν την αμέριστη -κατά την κλασική εποχή εμπιστοσύνη των Ελλήνων στον ικανότητα της ανθρώπινης λογικής, στον ορθό λόγο. Αναντικατάστατος οδηγός του ανθρώπου για να βρίσκει σε κάθε περίπτωση μέσα στην καθημερινότητα την ορθή επιλογή θεωρούν πως είναι ο ορθός λόγος. Η λογική λειτουργεί ως ο ανεκτίμητος σύμβουλος της ελεύθερης προαίρεσης· αυτή θα καθοδηγήσει τον άνθρωπο στο πώς θα βιώσει και θα εκδηλώσει τα πάθη, πώς θα σχετιστεί στην πράξη με τους άλλους ανθρώπους, πώς θα αντιμετωπίσει τις καταστάσεις, τα γεγονότα και τα πράγματα μέσα στην πολιτική κοινωνία. Έτσι, οι διανοητικές αρετές του ανθρώπου συνεργάζονται με τις ηθικές, για να του προσφέρουν από κοινού την ευτυχία. Στο λογικό μέρος της ψυχής και το ἄλογον πλήν μετέχον λόγου, αξεχώριστα μεταξύ τους όπως το κυρτό και το κοίλο σε μια καμπύλη, αλληλεπιδρούν και γεννούν την αρετή και την ανθρώπινη ευδαιμονία. Πρέπει, όμως, να υπογραμμίσουμε ότι στην αρχαιοελληνική γνωσιοθεωρία ο ορθός λόγος δεν έχει να κάνει με συστηματική νοησιαρχική ακρίβεια· ο ορθός λόγος δεν είναι επιστήμη με τη σημερινή έννοια, δεν δεσμεύεται από αξιωματικές αρχές και την εσωτερική συνέπεια του οικοδομήματος μιας επιμέρους επιστήμης. Ο ορθός λόγος είναι όλων των ανθρώπων· κανείς ειδήμων και ειδικός, καμία ιδεολογία, θρησκεία και φιλοσοφία δεν μπορεί να τον μονοπωλήσει. Ο ορθός λόγος, για τον Αριστοτέλη και κάθε Έλληνα, είναι ο κοινός λόγος, είναι προσδιορισμένος κοινωνικά. Η αλήθεια είναι συνάρτηση των κοινωνικών επιτευγμάτων, εκφράζει το κατά πόσον οι άνθρωποι επιτυγχάνουν να ζουν όλοι μαζί κατά λόγον. Η τελική ορθότητα του λόγου βεβαιώνεται κατ' ἀρετήν και η αρετή κοινωνίας ἔργον ἐστί. (Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου)

“Η έλλογη ουσία του ανθρώπου φτάνει τελικά στο ύψιστο σημείο της ανέλιξής της μέσα στη γνώση. Οι διανοητικές αρετές είναι οι ανώτατες, εκείνες που φέρνουν την ολοκληρωμένη ευδαιμονία. Αλλά η δραστηριότητα του θεωρητικού νού (έπιστημονικών) είναι στραμμένη προς την άμεση σύλληψη των υψίστων αληθειών, εννοιών και προτάσεων· η επαγωγική αναζήτηση της επιστημονικής έρευνας οδηγεί απλώς προς αυτές, χωρίς να μπορεί να τις αποδείξει· από αυτές αναγκαστικά πρέπει να ξεκινά κάθε λογική παραγωγή. Τη γνώση αυτών των ύψιστων αντικειμένων και το ολοκληρωμένο ξεδίπλωμα του “ενεργητικού νου” μέσα στον άνθρωπο ο Αριστοτέλης τα χαρακτηρίζει επανειλημμένα “θέαση” (θεωρία). Με τη θέαση της αλήθειας ο άνθρωπος, ακριβώς γι’ αυτό, συμμετέχει στην καθαρή νόηση, που είναι η ουσία της θεότητας, και συνάμα στην αιώνια ευδαιμονία της θεϊκής αυτοσυνείδησης. Γιατί αυτή η “θέαση”, που δεν εξυπηρετεί σκοπούς της βούλησης και της πράξης αλλά αποτελεί αυτοσκοπό, αυτό το ήρεμο βύθισμα στην αιώνια αλήθεια, είναι η μεγαλύτερη ευτυχία.”

“ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ WINDELBAND- HEIMSOETH

Μετάφραση: Σκουτερόπουλος, Ν. ΜΙΕΤ” σελ. 177 τ. 1

Ο ρόλος της γλώσσας

Η γλώσσα αποτελεί τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην πραγματικότητα, σε κάθε μορφής γνώση, στις επιστήμες και τον άνθρωπο. Η δομή της γλώσσας, οι σημασίες, η γραμματική και το συντακτικό αποτελούν αντανάκλαση του τρόπου με τον οποίο κατανοούμε τον κόσμο. Επιπλέον εφόσον η πραγματικότητα καθρεφτίζεται, χωρίς να εξαντλείται, στην ανθρώπινη γνώση, και αυτή εκφράζεται μέσω της γλώσσας, άρα η γλώσσα αποτελεί το όργανο που ενοποιεί την κατανόηση του κόσμου. (Πηγή: Vegetti σελ. 216)

Οι απόψεις που εκφράζονται στην πρώτη ενότητα σχετικά με την ανεξαρτησία της φιλοσοφίας απέναντι σε κάθε χρησιμότητα δεν έρχονται σε σύγκρουση με ό,τι αναφέρεται στην δεύτερη ενότητα για την αξία της φιλοσοφίας στον ιδιωτικό και δημόσιο βία του ανθρώπου καθώς:

Στην ενότητα 1 προβάλλεται η άποψη ότι η φιλοσοφία στοχεύει πρωταρχικά στην έμφυτη ανάγκη του ανθρώπου να γνωρίσει αλλά και να ερμηνεύσει τον κόσμο στον οποίο ζει. Παρόλο που ο στόχος αυτός δεν σχετίζεται με κάποια χειροπιαστή χρησιμότητα, συντελεί όμως στην πνευματική και ηθική πρόοδο του ανθρώπου, εφόσον αυτός αναπτύσσεται γνωστικά και διανοητικά αλλά και διαμορφώνει σταθερούς ηθικούς κώδικες. Τα παραπάνω θα συντελέσουν ώστε να αντιμετωπίσει τα καθημερινά προβλήματα της προσωπικής του ζωής αποτελεσματικά (“καί τὸν ἑαυτῶν βίον διάξειν ὠφελίμως.”) και να γίνει συνετός και αξιόλογος πολίτης (“εἰ μέλλομεν ὀρθῶς πολιτεύεσθαι”). Συνεπώς η πρακτική ωφελιμότητα της φιλοσοφίας που προβάλλεται στην δεύτερη ενότητα λειτουργεί συμπληρωματικά στην ικανοποίηση της ενδόμυξης ανάγκης του ανθρώπου να γνωρίζει, πράγμα που

τονίζεται στην πρώτη ενότητα. Άρα δεν υφίσταται καμία αντίφαση στις δύο ενότητες.

Παράλληλα κείμενα

ΠΛΑΤΩΝ Θεαίτητος 173e-174b

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Στην πρώτη παράγραφο του κειμένου ο Θεόδωρος αποδίδει στη φιλοσοφική σκέψη έναν εποπτικό ρόλο συχνά απόμακρο από τα ίδια τα πράγματα και προβληματικό. Συμφωνεί η παραπάνω άποψη με τη θέση του Αριστοτέλη, όπως διατυπώνεται στο Κείμενο Αναφοράς;

Στο τμήμα του διαλόγου (172c – 176c) από όπου προέρχεται το απόσπασμα του σχολικού βιβλίου αντιπαρατίθεται ο φιλόσοφος με τον άνθρωπο της δράσης. Ο πρώτος μπορεί να ακολουθεί παντού τις σκέψεις του όπου αυτές τον οδηγούν, και να περιπλανιέται ελεύθερα οπουδήποτε μπορεί να βρει την αλήθεια. Όμως ο φιλόσοφος αγνοεί βασικά στοιχεία και χώρους της πολιτικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής, όπου οι άνθρωποι της δράσης μπορούν και κινούνται ελεύθερα, όπως τα δικαστήρια και οι χώροι των δημόσιων συνελεύσεων. Αδιαφορεί για όλες τις πολιτικές και κοινωνικές συζητήσεις και κουτσομπολιά και όχι μόνο δεν αισθάνεται ανεπαρκής γι' αυτό, αλλά ούτε καν αντιλαμβάνεται αυτή την άγνοια και τη σημασία της. «Ενώ το σώμα του βρίσκεται στην Αθήνα, ο νους του έχει για επικράτεια ολόκληρο το σύμπαν, όπου πλανάται ελεύθερα».

Όταν όμως αναγκαστεί να αντιμετωπίσει απλά καθημερινά ζητήματα ως πολίτης, όπως μια μήνυση στο δικαστήριο, τα χάνει και αποπροσανατολίζεται και μπροστά στον άνθρωπο της δράσης φαντάζει ανίδεος και αφηρημένος. Κρίνει τις καταστάσεις και τους ανθρώπους με διαφορετικά κριτήρια, περιφρονώντας την ένδοξη καταγωγή και την μεγάλη περιουσία, την οποία τη θεωρεί ασήμαντη μπροστά στις απέραντες εκτάσεις του σύμπαντος.

Από την άλλη για τον φιλόσοφο ο άνθρωπος της δράσης είναι ανεπαρκής και βρίσκεται σε αμηχανία, αν βγει από το πεδίο των καθημερινών ζητημάτων και προσπαθήσει να προβληματιστεί για θεμελιακά ζητήματα της ζωής, όπως για το δίκαιο και το άδικο την ευτυχία και τη δυστυχία, πώς μπορεί να αποφύγει την δεύτερη και να επιτύχει την πρώτη. Ενώ στα προσωρινά και φευγαλέα είναι ικανότατος, στα αιώνια είναι ανεπαρκέστατος.

Ο φιλόσοφος έχει θέσει ως στόχο του την απόδραση από την κατάσταση του θνητού και ο μοναδικός τρόπος για να το επιτύχει είναι η πληρέστερη δυνατή ταύτιση με τον θεό, η ανταλλαγή του εφήμερου με το αιώνιο. (πηγή: Α.Ε. Taylor, Πλάτων σελ. 385-6)

Η παραπάνω εικόνα έρχεται σε αντίθεση με την σημασία που μπορεί να έχει η φιλοσοφία σύμφωνα με τον Αριστοτέλη για τη σωστή διαχείριση της καθημερινής ζωής και των προβλημάτων που προκύπτουν, και την εξασφάλιση της προσωπικής και κοινωνικής ευτυχίας.

Επιπλέον διαφέρει και από την προσπάθεια του Πλάτωνα να επηρεάσει ηγεμόνες με σκοπό να τους καταστήσει φιλοσόφους – βασιλείς, αποδεικνύοντας την πεποίθησή του ότι τα χαρίσματα του φιλοσόφου πρέπει να υπηρετούν το πρακτικό έργο της διοίκησης και της διαχείρισης. Η προσπάθεια του όμως αυτή τον οδήγησε σε μεγάλες θυσίες, καθώς ήρθε σε καθημερινή τριβή με τη μικρότητα ατόμων και ανάξιων καταστάσεων.

Ποια φιλοσοφική στάση εκφράζει το πείραγμα της γυναίκας από τη Θράκη προς τον Θαλή;

Το πείραγμα της γυναίκας εκφράζει την στερεοτυπική αντίληψη που έχει η κοινωνία για τους φιλοσόφους: απόμακροι, άπραγοι, ανίκανοι να αντιμετωπίσουν τα καθημερινά προβλήματα. Έτσι δηλώνεται πως είναι παράδοξο κάποιος να αναζητεί το απώτερο και άπιαστο, ενώ να παραβλέπει το άμεσο και εγγύτερο στην ανθρώπινη αντίληψη και στις βιοτικές ανάγκες. Αντίθετα το λογικό θα ήταν κάποιος να κατανοήσει και να αντιμετωπίσει προοδευτικά τα αντιληπτά με τις αισθήσεις και ύστερα να μεταβεί στα υπεραισθητά.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Πολιτικά, Α 4.4-6, 1259a6-19

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Ποια μπορεί να είναι η πρακτική ωφέλεια από τη φιλοσοφία σύμφωνα με την ιστορία που αφηγείται ο Αριστοτέλης;

Ο φιλόσοφος ως επιστήμων της φύσης μπορεί να αξιοποιήσει τις γνώσεις που αποκομίζει από τις μελέτες του και για πρακτικά ζητήματα. Ο Θαλής στηρίχθηκε στις γνώσεις του από τις παρατηρήσεις του για τις κινήσεις των αστεριών, για να προβλέψει την γεωργική παραγωγή (ελαιοπαραγωγή) της επόμενης χρονιάς, ώστε να κάνει τις απαραίτητες ενέργειες (για να αποκτήσει το μονοπώλιο στην παραγωγή) και έτσι να αποκομίσει υπέρογκα κέρδη. Αυτό όμως δεν το έκανε με σκοπό τον πλουτισμό, αλλά για να υπονομεύσει την προκατάληψη και τα αρνητικά στερεότυπα που συνοδεύουν τους φιλοσόφους. Επιπλέον απέδειξε την περιφρόνηση του για το χρήμα, διότι, ενώ θα μπορούσε με τις γνώσεις του και την ευφυΐα του να πλεονεκτεί σε πλούτο, αυτός αντίθετα προτιμά να ζει φτωχικά από υλικής απόψεως, πλούσια όμως από πνευματικής.

Να συγκρίνετε τον τρόπο που παρουσιάζει τον Θαλή ο Αριστοτέλης με τον τρόπο που παρουσιάζει ο Πλάτων στον απόσπασμα από τον Θεαίτητο (Παράλληλο κείμενο 1).

Αυτό το περιστατικό παρουσιάζει ένα διαφορετικό τύπο φιλοσόφου σε σχέση με αυτόν του Πλάτωνα (άπραγος, απόμακρος, αποκομμένος από την πραγματικότητα και τις υλικές ανάγκες). Ο φιλόσοφος εδώ όμως εμφανίζεται σοφός αναζητητής της αλήθειας, όχι όμως απόκοσμος και ανίδεος, αλλά αποστασιοποιημένος από τις υλικές επιδιώξεις και ιδιοτέλεια.

Αφού μελετήσετε τα κείμενα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, να γράψετε μία παράγραφο εκατό (100) περίπου λέξεων για τον σκοπό της φιλοσοφίας.

Σκοπός της φιλοσοφίας είναι να καλύψει κυρίως τις εσωτερικές ανάγκες του ανθρώπου, δηλαδή να καταλάβει τον κόσμο και τον εαυτό του, να βρει το ορθό ηθικό πρότυπο, να κατακτήσει τη σοφία και τη φρόνηση και τελικά την ευδαιμονία. Παρόλα αυτά δεν περιφρονεί την υλική διάσταση του ανθρώπου. Σε αυτή ανταποκρίνεται όχι λόγω της επιδίωξης της υλικής χρησιμότητας, αλλά για να καταστήσει τον άνθρωπο ικανό (διαμορφώνοντας και συγκροτώντας τις πνευματικές του δυνάμεις) να διαχειρίζεται το σώμα του και τις καθημερινές ανάγκες με τρόπο σοφό, ώστε να γίνει ωφέλιμος και για τον εαυτό του και για το κοινωνικό σύνολο.

Επιπλέον η φιλοσοφία είναι καθοδηγητική επιστήμη και μπορεί να αξιοποιεί όλες τις άλλες επιστήμες με τον κατάλληλο τρόπο, ώστε να συντελούν στην ολιστική επίδραση στον άνθρωπο με απώτερο σκοπό την ευδαιμονία.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Ίαμβοι και Ανάπαιστοι, 29

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Πώς αποτιμάται η φιλοσοφική σκέψη στο ποίημα του Παλαμά; Να συζητήσετε τη συγκεκριμένη αποτίμηση συγκριτικά με την προτροπή του Αριστοτέλη για τη φιλοσοφία (Κείμενο Αναφοράς).

Στο ποίημα του Κ. Παλαμά αρχικά συγκρίνεται η φιλοσοφία με την ποίηση, δηλαδή η λογική με το συναίσθημα και το βίωμα. Αξιοσημείωτο είναι πως στις δύο πρώτες στροφές η φιλοσοφία εξυψώνεται με τα επίθετα *αθάνατο* (λουλούδι), *τρανού* (νου) και γενικότερα χρησιμοποιώντας ο ποιητής επιδεικτικό ύφος. Τελικά όμως η εξύψωση αυτή δρα υπονομευτικά, αφού στη τελευταία στροφή όχι μόνο το συναίσθημα (φίλημα, δάκρυ) επικρατεί στη σύγκριση, αλλά η φιλοσοφία και η επιστήμη θεωρούνται υποδεέστερες συντριπτικά (δεν αξίζουν τίποτε). Όλη η προσπάθεια, η αφοσίωση, ο κόπος που καταβάλλει ο φιλόσοφος και ο επιστήμονας δεν έχουν τη αξία που έχει για τον ποιητή μια απλή καθημερινή και καθολική ανθρώπινη έκφραση αγάπης και συγκίνησης.

ΠΗΓΕΣ

E. Taylor, Πλάτων

Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου

Το φιλοσοφικό λεξικό του Cambridge

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΘΕΜΙΣΩΝΑ ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ
Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια: ΣΩΤΗΡΙΑ Α. ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΡΟΣ

Kullmann, Wolfgang. Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη μετάφραση Α. Ρεγκάκος. –
Αθήνα : Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1996.

Mario Vegetti “Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας” Εκδόσεις Τραυλός

“ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ WINDELBAND- HEIMSOETH
Μετάφραση: Σκουτερόπουλος, Ν. ΜΙΕΤ” τ. 1

ΕΝΟΤΗΤΑ 3 (φάκελος υλικού Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου Προσανατολισμού) :
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ, Επιστολή στον Μενοικέα, 122: Η φιλοσοφία ως προϋπόθεση για την
ευδαιμονία

Ο Επίκουρος, ιδρυτής μιας από τις πιο σημαντικές φιλοσοφικές σχολές της ελληνιστικής εποχής, γεννήθηκε στη Σάμο το 341 π. Χ. από Αθηναίους γονείς. Έχοντας ταξιδέψει πολύ και έχοντας δημιουργήσει ενεργούς κύκλους οπαδών στη Λάμψακο και στη Μυτιλήνη, μετακομίζει στην Αθήνα γύρω στο 306 π. Χ. Εκεί ιδρύει μια αυθεντική φιλοσοφική σχολή και προσελκύει μεγάλο αριθμό μαθητών στον **Κήπο** του, έναν ιδιόκτητο χώρο έξω από τα όρια της πόλης, όπου συναντιούνται οι Επικούρειοι. Πεθαίνει το 271 π. Χ. Ο Επίκουρος παραδίδει μια φιλοσοφική ερμηνεία του κόσμου και του χώρου μέσα σε αυτόν που καταλαμβάνεται από τους ανθρώπους, και μέσα στις προθέσεις του είναι να μπορέσει να δώσει απαντήσεις στον αντικειμενικό σκοπό να καταφέρει κάποιος να επιτύχει και να έχει μια σταθερή και ευτυχισμένη ζωή. *(Η ιστορία της φιλοσοφίας Umberto Eco/Riccardo Fedriga τ. 2 σελ. 16,18, Το Βήμα).*

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Α. Τι λέει το κείμενο;

Πώς συνδέεται η φιλοσοφία με την ευδαιμονίαν σύμφωνα με τον Επίκουρο; Τι προσφέρει στους μεγαλύτερους και τι στους νεότερους;

Για τον Επίκουρο δεν υπάρχει κατάλληλη ηλικία για να ασχοληθεί κανείς με τη φιλοσοφία. Η επιδίωξη της σοφίας πρέπει να ξεκινά από την παιδική ηλικία και να συνοδεύει αλλά και να διαμορφώνει τον άνθρωπο καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Αυτό είναι πολύ σημαντικό για τον Επίκουρο, για τι η φιλοσοφία εξασφαλίζει σε όλους τους ανθρώπους την υγεία της ψυχής, πράγμα που είναι το μέσο για την επίτευξη της ευδαιμονίας. Όλοι οι άνθρωποι θέλουν να ζήσουν μια ευτυχισμένη ζωή και αυτό το θεωρούν υπέρτατο σκοπό τους, άρα από το μέσο που οδηγεί σ' αυτό ,δηλαδή τη φιλοσοφία, δεν μπορεί να αποκλείεται κανείς ούτε νέος ούτε γέρος, αλλά ούτε φτωχός ή πλούσιος, δούλος ή ελεύθερος, πολίτης ή μη.

«Ο προτρεπτικός αυτός λόγος προς τη φιλοσοφία είναι, μάλλον για πρώτη φορά στην ιστορία της φιλοσοφίας, μια ανοικτή (στον αντίποδα της πολιτικής ή πνευματικής αριστοκρατίας) πρόσκληση σε όλους τους ανθρώπους: νέους και γέρους πρώτα, αλλά -μπορεί κάποιος να συμπληρώσει με βάση τα όσα γνωρίζουμε- και προς άνδρες και γυναίκες, ελεύθερους και δούλους, μορφωμένους και αμόρφωτους, πλούσιους και φτωχούς. Ίσως η μόνη διάκριση που υφίσταται να είναι ανάμεσα σε εκείνους που επιθυμούν να φιλοσοφήσουν και σε εκείνους που δεν

επιθυμούν. Ωστόσο και οι τελευταίοι, αν ακούσουν την αληθινή (δηλ. την επικούρεια) φιλοσοφία και τον σκοπό της, θα προστρέξουν στο κάλεσμα της.»

(Γ. Ζωγραφίδης «Επίκουρος, Ηθική η θεραπεία της ψυχής», ΤΟ ΒΗΜΑ σελ. 394)

Ο νέος άνθρωπος με τη φιλοσοφία αποκτά ωριμότητα και σύνεση και έτσι ρυθμίζει τη ζωή του ορθά, ιεραρχεί τους στόχους του, απαλλάσσεται από την πλεονεξία, με αποτέλεσμα να μην βασανίζεται από την αγωνία για το μέλλον.

«Πάνω απ' όλα πάντως πρέπει κανείς να εφαρμόζει την πειθαρχία των επιθυμιών, πρέπει να μάθει να αρκείται σε αυτό που είναι εύκολο να αποκτήσει, σε αυτό που ικανοποιεί τις βασικές ανάγκες της ύπαρξης και να μάθει να αρνείται ό,τι είναι περιττό. Συνταγή απλή που όμως επιφέρει μια ριζική ανατροπή του τρόπου ζωής: γεύματα λιτά, ρούχα απλά, απόρριψη πλούτου, τιμών και αξιωμάτων μια ζωή απόρριψης.» (Pierre Hadot «Τι είναι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία σελ. 172 ΙΝΔΙΚΤΟΣ)

Γι' αυτό αναφέρει στο κείμενο ότι ο νέος θα χαρακτηρίζεται από γεροντική ωριμότητα και δεν θα φοβάται το μέλλον, αφού δεν επιδιώκει τίποτα που να του προκαλεί άγχος και αδημονία και υπέρμετρες φροντίδες.

Από την άλλη στους ηλικιωμένους μεγάλη δύναμη έχει η μνήμη για τα περασμένα, αφού το παρελθόν είναι μεγαλύτερο σε διάρκεια από το προσδοκώμενο μέλλον. Οι αναμνήσεις λοιπόν, από μια συγκρατημένη ζωή, από μια σοφά βιωμένη ζωή θα γεμίζει ικανοποίηση τον άνθρωπο καθώς θα χαίρεται τα αγαθά που του χάρισε μια μετρημένη ζωή.

Ας προσέξουμε τις αντιστοιχίες:

νέος	γέρων
μήτε μελλέτω φιλοσοφεῖν	μήτε κοπιάτω φιλοσοφῶν
ἄωρος	πάρωρος
μήπω παρεῖναι τὴν ὥραν	παρεληλυθέναι τὴν ὥραν
μήπω τοῦ φιλοσοφεῖν ὑπάρχειν ὥραν	μηκέτι εἶναι (ὥραν)

Στην επόμενη όμως περίοδο προτιμάται το **χιαστό** (με βάση τις μεταφράσεις του φακέλου υλικού):

νέω	γέροντι
------------	----------------

<p>τῷ μὲν[γέροντι] ὅπως γηράσκων νεάζη τοῖς ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων</p>	<p>τῷ δὲ [νέῳ] ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ᾗ διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων</p>
<p>ο ἕνας ὥστε, καθὼς γερνά, νὰ παραμένει νέος μέσα στα ἀγαθὰ ἀπὸ ευγνωμοσύνη πρὸς τὰ ὅσα ἐγίναν (μτφρ Γ. Ζωγραφίδης)</p>	<p>καὶ ὁ ἄλλος, ἀν καὶ νέος, νὰ εἶναι συνάμα καὶ ὠριμος, καθὼς θὰ εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὸν φόβο γιὰ ὅσα θὰ γίνουν. (μτφρ Γ. Ζωγραφίδης)</p>
<p>ο ἕνας γιὰ νὰ μένει, κι ὅταν γερνά, νέος χάρη στα ὁμορφα πρᾶγματα, καθὼς με χαρὰ θὰ ἀνατρέχει στα περασμένα. (μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος)</p>	<p>ο ἄλλος γιὰ νὰ ἔναι καὶ ὡς νέος συνάμα γέροντας, καθὼς δὲν θὰ τὸν κυριεύει φόβος γιὰ τὰ μελλούμενα. (μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος)</p>

Ἄλλη ἀποψη:

Στὴν Τράπεζα θεμάτων στὶς ἀπαντήσεις τοῦ θέματος 23761 καὶ σὲ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: Β1. Με ποια ἐπιχειρήματα ὁ Επίκουρος ἀποδεικνύει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φιλοσοφίας γιὰ ὅλους, ἀνεξαρτήτως ἡλικίας;

δίνεται ἡ παρακάτω ἀπάντηση:

“Ἡ τρίτη περίοδος τοῦ ἀποσπάσματος συνιστᾶ τὴ συμπερασματικὴ (ὥστε...) διατύπωση τῆς εἰσαγωγικῆς θέσης (δεοντολογικὴ διατύπωση/χρῆση ρηματικοῦ ἐπιθέτου) πλαισιωμένης με νέο ἐπιχείρημα, ἐπίσης κατὰ συμμετρικὸ τρόπο διατυπωμένο (τῷ μὲν ... τῷ δὲ):

1. Οἱ νέοι, καθὼς θὰ γερνοῦν, θὰ τείνουσιν νὰ διασώσουσιν τὴ νεότητά τους, ἀπὸ ευγνωμοσύνη πρὸς τὰ ὅσα ἐγίναν.
2. Οἱ ἡλικιωμένοι, θὰ νιώθουσιν νέοι στα γεράματά τους, λόγῳ τῆς ἔλλειψης φόβου γιὰ τὰ μελλοντικὰ δεινὰ ἢ καὶ τὸν θάνατο.

Γιὰ τὸν Επίκουρο τόσο ἡ ευγνωμοσύνη γιὰ ὅσα συμβαίνουσιν στὴ ζωὴ, ὅσο καὶ ἡ υπέρβαση τοῦ φόβου γιὰ τὸ μέλλον ἢ καὶ τὸν θάνατο συνιστοῦν τὸ τελικὸ ζητούμενο μιᾶς συνεποῦς φιλοσοφικῆς στάσης, σύμφωνα με τὶς ἀρχές τῆς ἐπικούρειας διδασκαλίας.”

Τὴν ἴδια ἀποψη ἐκφράζει καὶ ὁ κορ Μπετσάκος (**Βασίλειος Μπετσάκος**
Επιμορφωτικὸ Ὑλικὸ γιὰ τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ Γ' Λυκείου):

Στὴν τρίτη περίοδο (επανα)κατατίθεται τὸ συμπέρασμα, ἡ κεντρικὴ θέση δηλαδὴ τοῦ φιλοσόφου: “Ὅστε φιλοσοφητέον καὶ νέῳ καὶ γέροντι, πλαισιωμένο ἀπὸ ἕνα δεῦτερο ἐπιχείρημα, καὶ πάλι συμμετρικὸ:

Β1: Οἱ νέοι, καθὼς θὰ οδηγοῦνται πρὸς τὰ γηρατειά, θὰ τείνουσιν νὰ διασώσουσιν τὴ νεότητά τους, μέσα ἀπὸ τὴν ευγνωμοσύνη γιὰ ὅσα ζοῦν.

Β2: Οἱ ἡλικιωμένοι, θὰ νιώθουσιν νέοι μέσα στα γηρατειά τους, καθὼς θὰ ἀναπτύσουσιν τὴν ἔλλειψη φόβου γιὰ τὸ μέλλον.

Η θέση που εδώ εννοείται: τόσο η ευγνωμοσύνη για τη ζωή, όσο και η αφοβία για τα μελλοντικά δεινά ή τον θάνατο αποτελούν μια φιλοσοφική στάση ζωής.”

« μήτε μελλέτω, μήτε κοπιάτω, φιλοσοφητέον, μελετᾶν χρή: Οι φράσεις αυτές έχουν τον έντονο δεοντολογικό χαρακτήρα (προστακτικές, ρημ. επίθετο –τέος, που δηλώνει το δέον, χρή +απαρέμφατο)· και ταιριάζουν στο γραμματειακό είδος: λόγος προτρεπτικός/διδασκτική επιστολή.» **Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου**

« Εφόσον η φιλοσοφία φέρνει την ευδαιμονία, είναι μια δραστηριότητα αναγκαία για κάθε ηλικία και διαρκώς επείγουσα. Η αδιαφορία προς τη φιλοσοφία καθυστερεί, αν όχι ματαιώνει, την πορεία προς τον σκοπό της ζωής. Αυτό αποτελεί πεποίθηση του Επίκουρου, που θέλει ως κοινό για τις φιλοσοφικές του διδασκαλίες τον μέσο άνθρωπο. Ο νέος δεν έχει ολοκληρωμένη εκπαίδευση, άρα μπορεί να πλησιάσει τη φιλοσοφία αδέσμευτος ακόμη από τα βαρίδια της περιττής γνώσης (η άρνηση της παιδείας από τον Επίκουρο γίνεται και εδώ φανερή), ενώ ο γέρος συνεχίζει να ζει μέσα στα αγαθά της φιλοσοφίας, εξασφαλίζοντας τις ευχάριστες αναμνήσεις του. [...] Η διαφορά του γέρου από τον νέο είναι ως προς τη βιωμένη ευτυχία. Αν ο νέος έχει την ελπίδα αλλά και τον φόβο, ο άλλος έχει τη μνήμη - βασικό όρο της επικούρειας ευδαιμονίας. Βλ. Επίκουρος, *Κύρια δόξα* XVII. Πρβ. *Επικούρου Προσφώνησις* 19, όπου ο γέρος, ξεχνώντας τα περασμένα αγαθά, γίνεται νέος». (Γ. Ζωγραφίδης «*Επίκουρος, Ηθική η θεραπεία της ψυχής*», *ΤΟ ΒΗΜΑ* σελ. 395, 396)

Για πολλούς φιλοσόφους της αρχαιότητας η ευτυχία (εὐδαιμονία) αποτελεί τέλος (απώτερο σκοπό) της ανθρώπινης ζωής. Ποια φράση της επιστολής επαληθεύει ότι το ίδιο ισχύει και για τον Επίκουρο;

Η φράση που δείχνει ότι και ο Επίκουρος, όπως όλοι οι φιλόσοφοι, επιδιώκει την ευδαιμονία και στόχος της φιλοσοφικής τους δραστηριότητας είναι να δείξουν τον δρόμο στους ανθρώπους προς αυτήν είναι η τελευταία του κειμένου: «*εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν*»: *όταν έχουμε την ευδαιμονία, έχουμε τα πάντα, όταν απουσιάζει από τη ζωή μας, κάνουμε τα πάντα, για να την κατακτήσουμε.*

«Ο Επίκουρος αυτό θεώρησε και αυτό έζησε ως το μεγαλύτερο πρόβλημα της ανθρώπινης ζωής: το «πώς μπορώ να είμαι ευτυχισμένος» δηλαδή ποια είναι η ιδανική μορφή ζωής που μπορώ να ζήσω. Και δεν ήταν ένα θεωρητικό ερώτημα. Την εποχή εκείνη οι φιλόσοφοι πίστευαν ότι μπορεί να απαντηθεί όχι μόνο στα λόγια αλλά και από την ίδια τη ζωή. Και το πρώτο βήμα ήταν η επιλογή της κατάλληλης φιλοσοφικής σχολής: όταν την επέλεγες, δεν επέλεγες απλώς μια μέθοδο να γνωρίζεις, ένα τρόπο να σκέφτεσαι ή κάποιες συγκεκριμένες γνώσεις· επέλεγες έναν τρόπο να ζήσεις.

Κορεσμένος από φιλοσοφικές συζητήσεις που δεν οδηγούσαν σε κάτι ωφέλιμο για την ανθρώπινη ζωή, ο Επίκουρος δεν δίστασε να διεκδικήσει για την φιλοσοφία τον ανώτερο δυνατό στόχο: να καθοδηγήσει τον χαμένο άνθρωπο μέσα από τις αντιξοότητες της προσωπικής και δημόσιας ζωής του, να κατακτήσει την ευτυχία εδώ και τώρα. Η φιλοσοφία δεν είναι απλώς μια μέθοδος που τη χρησιμοποιείς για τον σκοπό σου και μετά σου είναι άχρηστη· είναι ο δρόμος και το τέρμα μαζί. «Στις άλλες ασχολίες το αποτέλεσμα έρχεται αφού αυτές ολοκληρωθούν. Στην φιλοσοφία αντίθετα συνδυάζεται το τερπνό με τη γνώση. Η απόλαυση δεν έρχεται μετά τη μάθηση αλλά πάνε μαζί. [...]

Ο μόνος τρόπος ζωής που οδηγεί στην ευτυχία είναι ο φιλοσοφικός. Δεν είναι μια ζωή χαμένη στην ερημική γαλήνη των μελετών, αλλά μια άσκηση των αρετών στην χαρούμενη κοινότητα των φίλων.» (Κάλφας, Ζωγραφίδης «Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι» σελ. 180, 190 ΤΟ ΒΗΜΑ)

B. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

Να σχολιάσετε σε μία παράγραφο εκατό (100) περίπου λέξεων την φράση του Επίκουρου: οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδεὶς ἐστὶν οὔτε πάρωρος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον.

πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον: η φράση αυτή είναι παρμένη από την ιατρική: όπως κάθε άνθρωπος θεωρεί την υγεία του σώματος από τα μεγαλύτερα αγαθά και καθένας φροντίζει για αυτή με κάθε μέσο, έτσι και για τη ψυχή. Πρέπει κάθε άνθρωπος να έχει υγεία και να κάνει το παν για τη διατήρηση της ψυχικής υγείας και ισορροπίας. Ο λόγος του φιλοσόφου είναι θεραπευτικός και μπορεί να λειτουργήσει ως φάρμακο για την εξάλειψη της εσωτερικής ταραχής.

Αφού λοιπόν η υγεία της ψυχής είναι κάτι τόσο σπουδαίο, όσο και η υγεία του σώματος, κάθε άνθρωπος ανεξάρτητα από ηλικία, φύλο, κοινωνική θέση, καταγωγή, πρέπει να αναζητά όλα εκείνα τα μέσα που θα του εξασφαλίσουν αυτό το τόσο σημαντικό αγαθό. Η φιλοσοφία σύμφωνα με τον Επίκουρο, είναι το κατεξοχήν μέσον κατάκτησης της ψυχικής υγείας. Άρα δεν είναι κανείς ούτε ανώριμος (***ἄωρος= α στερ. + ὥρα = ο κατάλληλος χρόνος= μήπω ὑπάρχειν ὥραν / μήπω παρεῖναι τὴν ὥραν***) ούτε υπερώριμος (***πάρωρος= παρά + ὥρα = παρεληλυθέναι τὴν ὥραν / μηκέτι εἶναι τὴν ὥραν***) για την ενασχόληση με την φιλοσοφία που τον βοηθά για να κατακτήσει την ψυχική υγεία.

Αυτή η επιδίωξη πρέπει να ξεκινά από την πολύ νέα ηλικία. Ο νέος έχει όρεξη για τη ζωή, ορμητικότητα και δυναμισμό, η ασυγκράτητη όμως ροπή προς την ικανοποίηση άμετρων απολαύσεων θα προκαλέσει ανισορροπία και εσωτερική ταραχή. Η ενασχόληση με τη φιλοσοφία θα αποτρέψει το νέο από αυτό το λάθος και θα τον βοηθήσει να αποκτήσει υγιή και ολοκληρωμένη προσωπικότητα.

Από την άλλη ο ηλικιωμένος μέσα από τα χρόνια που πέρασαν έχει διαμορφωμένη εσωτερική ψυχική κατάσταση η οποία μπορεί να μην είναι η επιθυμητή. Πρέπει λοιπόν να αγωνίζεται συνεχώς να αποκτήσει ψυχική υγεία αναγνωρίζοντας τα λάθη του παρελθόντος αλλάζοντας τρόπο ζωής και αποκτώντας μια φιλοσοφημένη νοοτροπία, ώστε να εξασφαλίσει ήρεμο και γαλήνιο εσωτερικό κόσμο.

Ποιο συγκεκριμένο περιεχόμενο έχει για εσάς η επιμεριστική (αόριστη) αντωνυμία πάντα στην περίοδο: μελετᾶν οὐν χρῆ τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν, εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν;

Πάντα ἔχομεν: τα στοιχεία που συνθέτουν την ευτυχία:

Υλική επάρκεια

Ομαλές και ειρηνικές συνθήκες ζωής

Εσωτερική πληρότητα και γαλήνη

Πνευματική διαύγεια

Ηθική συγκρότηση

Καθαρότητα βίου

Κοινωνική καταξίωση και προσφορά

πάντα πράττομεν: ο αγώνας που κάνουμε για να κατακτήσουμε την ευτυχία:

Ασκούμε βιοποριστικό επάγγελμα

Εκπαιδευόμαστε, μορφωνόμαστε, καλλιεργούμε πνευματικά

Συμμετέχουμε στο κοινωνικό –πολιτικό γίνεσθαι

Συνάπτουμε ποικίλες (κοινωνικές, φιλικές, οικογενειακές, επαγγελματικές) σχέσεις.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

Ο Επίκουρος αποφεύγει τη χρήση φιλοσοφικών τεχνικών όρων. Πώς θα χαρακτηρίζατε το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί; Σχετίζεται και πώς η συγκεκριμένη επιλογή με τον πρακτικό προσανατολισμό της φιλοσοφικής του διδασκαλίας;

Ο Επίκουρος έγραφε απλά, άμεσα και κατανοητά (μικρές προτάσεις, παρατακτική σύνταξη), το λεξιλόγιο χαρακτηρίζεται καθημερινό και οικείο, διότι ο σκοπός του ήταν να βοηθήσει όσους περισσότερους ανθρώπους μπορούσε και ο τρόπος ζωής που πρότεινε να είναι κατανοητός και εφαρμόσιμος από όλους. Ως γιατρός της ψυχής έπρεπε να διαβεβαιώσει ότι η θεραπεία που πρότεινε δεν απαιτεί ειδικές γνώσεις και τεχνικές. Δεν χρειαζόταν ειδικευμένες θεωρίες και λεπτομέρειες.

«Ο Επίκουρος δεν έγραψε κείμενα εφάμιλλα των πλατωνικών διαλόγων και των αριστοτελικών αναλύσεων, απέφυγε πολλούς τεχνικούς όρους και τις περίτεχνες εκφράσεις, απαξίωσε τη λογική και τη ρητορική.»

(Κάλφας, Ζωγραφίδης «Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι» σελ. 177 ΤΟ ΒΗΜΑ)

παράλληλα κείμενα

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Ηθικά Νικομάχεια, Β 2.1-4, 1103b26-1104a5

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Να θυμηθείτε ποιος είναι ο σκοπός της φιλοσοφίας, σύμφωνα με τον Επίκουρο. Να συγκρίνετε τις απόψεις του Αριστοτέλη και του Επίκουρου (Κείμενο Αναφοράς). Να λάβετε υπόψη σας και το ακόλουθο χωρίο του Επίκουρου, που υπαινίσσεται τους Περιπατητικούς (τους μαθητές του Αριστοτέλη): «Αυτό που προξενεί ανυπέβλητη αγαλλίαση είναι η παντελής απελευθέρωση από ένα μεγάλο κακό. Τέτοια είναι η φύση του αγαθού, αν κάποιος την συλλάβει με σωστό τρόπο και στη συνέχεια μείνει σταθερός και δεν περιπατεί άσκοπα φλυαρώντας περί του αγαθού» (απόσπασμα 243 Usener).

Για τον Αριστοτέλη «εὐδαιμονία ἐστὶν ἐνέργεια ψυχῆς κατ’ ἀρετὴν τελείαν». Δηλαδή η ευδαιμονία δεν είναι μια παθητική κατάσταση που την υποδεχόμαστε, όταν μας χαρίζεται, αλλά μια δυναμική ενέργεια, ένας συνεχής αγώνας που όμως γίνεται σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής.

Το δοθέν κείμενο αναφέρεται στην διαμόρφωση των σωστών έξεων που γίνεται με την επιλογή και σταθερή εκτέλεση ενάρετων πράξεων. Άρα στόχος της φιλοσοφικής αναζήτησης δεν είναι η θεωρητική γνώση αλλά η πράξη η σύμφωνη με την αρετή. Γι’ αυτό παρενθετικά αναφέρει πως δεν πρέπει να ασχολούνται με το τι είναι η αρετή, αλλά με το πώς (πρακτικά) θα γινόμαστε ενάρετοι.

«Το γεγονός ότι η αριστοτελική ηθική είναι εξ αρχής προσανατολισμένη όχι στη γνώση αλλά στην πράξη έχει καίριες γνωσιολογικές συνέπειες. Ο φιλόσοφος δεν πρόκειται να αναζητήσει απόλυτες αξίες και ακαταμάχητες αλήθειες, αλλά θα εξετάσει την ηθική πράξη μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά συμφραζόμενα και χωροχρονικά πλαίσια. Η ηθική πράξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον καιρόν, την χρονικά εντοπισμένη συγκυρία..» **Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ’ Λυκείου**

Στο ίδιο καταλήγει και ο Επίκουρος, ο οποίος προτείνει την διανοητική σύλληψη του αγαθού και την σταθερή πρακτική εφαρμογή του, και όχι τις άσκοπες ατέρμονες συζητήσεις για το τι είναι αγαθό. “δεν έχουμε ανάγκη από ματαιόσπουδες σοφίες αλλά από μια αθόρυβη ζωή”.

«Για την θεραπεία της ψυχής και για μια ζωή σύμφωνη με τη θεμελιώδη [επικούρεια] επιλογή, δεν αρκεί να γνωρίσει κανείς τον επικούρειο φιλοσοφικό λόγο. Πρέπει και να ασκείται διαρκώς. Κατ' αρχάς πρέπει να μελετά, με την έννοια ότι πρέπει να αφομοιώνει ουσιαστικά, να συνειδητοποιεί έντονα τα βασικά δόγματα, τις κύριες δόξες.» (Pierre Hadot «Τι είναι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία σελ. 171 ΙΝΔΙΚΤΟΣ)

«Α δε σοι συνεχῶς παρήγγελλον, ταῦτα και πράττε και μελέτα, στοιχεῖα του καλῶς ζῆν ταῦτα διαλαμβάνων.»

Μια αντίστιξη συνηθισμένη στην αρχαία ελληνική σκέψη είναι ανάμεσα στον λόγον (λογική, κρίση κλπ.) και το πάθος (συναίσθημα, παρορμήσεις κλπ.). Με βάση τα συγκεκριμένα αποσπάσματα από τα Ἠθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλη και την Επιστολή στον Μενοικέα του Επίκουρου, να κρίνετε σε ποιο άκρο της αντίστιξης δίνει έμφαση ο κάθε φιλόσοφος.

Ο Αριστοτέλης βρίσκεται στην πλευρά του λόγου. Πιστεύει πως ο άνθρωπος με τη φρόνηση θα μπορέσει να επιλέξει τον ορθό τρόπο ζωής και καθημερινά να πράττει ορθά ώστε να αποκτήσει τις ορθές αξίες. Αυτό θα δημιουργήσει μια σταθερή συμπεριφορά με βάση το λόγο και τη φρόνηση. Άλλωστε στον ορισμό της αρετής στα Ηθικά Νικομάχεια αναφέρει ότι η αρετή βρίσκεται στη μεσότητα η οποία καθορίζεται από τον ορθό λόγο και σύμφωνα με τον φρόνιμο άνθρωπο.

Από την άλλη ο Επίκουρος εντοπίζει την κυρία αιτία της ανθρώπινης δυστυχίας στο κυνήγι των απολαύσεων, οι οποίες επειδή είναι πρόσκαιρες και φευγαλέες προκαλούν τελικά πόνο και οδύνη στον άνθρωπο. Προτείνει λοιπόν την αποφυγή της ικανοποίησης των περιττών αναγκών και την επιλογή των απολαύσεων που προσφέρουν γαλήνη και αταραξία στην ψυχή.

Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, πώς ο Επίκουρος αποκρούει τα έντονα πάθη που προκαλούν ταραχή στον άνθρωπο, αλλά παράλληλα προτείνει να ικανοποιεί ο άνθρωπος τις αναγκαίες και φυσικές επιθυμίες.

Επίσης ο φόβος για το μέλλον, τους θεούς και τον θάνατο είναι ένα άλλο πάθος που παράγει πόνο στους ανθρώπους. Γι' αυτό προτείνει το εξής φάρμακο.

Στο αρχικό κείμενο επίσης η αναφορά στην υγεία της ψυχής αλλά και στη ευγνωμοσύνη για τα αγαθά της ζωής και την απαλλαγή από τον φόβο καταλαβαίνουμε πως ο Επίκουρος δίνει έμφαση στην αποφυγή της οδύνης και στην επιλογή της γαλήνης και ηρεμίας.

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ και ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΟΙΝΟΑΝΔΕΥΣ

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Να αναπτύξετε σε μια παράγραφο εκατό (100) περίπου λέξεων τις σκέψεις σας για τον παραλληλισμό ιατρικής και φιλοσοφίας.

Ιατρική και φιλοσοφία

Ο άνθρωπος αποτελείται από σώμα και ψυχή και όπως φροντίζουμε για τις αρρώστιες του σώματος ώστε να βρούμε τον καλύτερο γιατρό και να λάβουμε τα κατάλληλα φάρμακα, έτσι πρέπει να κάνουμε και για την ψυχή. Η ψυχή αρρωσταίνει από τα εσωτερικά πάθη, αλλά και από την αγωνία και τον φόβο που προκαλούν οι εξωτερικές καταστάσεις της ζωής. Επιπλέον οι ασθένειες της ψυχής μεταδίδονται από τον ένα άνθρωπο στον άλλο, όπως οι επιδημίες (κείμενο β). Τα πάθη προκαλούνται από τη συνεχή επιδίωξη του ανθρώπου για απολαύσεις και από τη φιλαυτία. Η φιλοσοφία αποτελεί το κατάλληλο φάρμακο, γιατί βοηθά τον άνθρωπο να ιεραρχήσει τις ανάγκες του και να επιλέξει στόχους όχι υλικούς και φθαρτούς, αλλά πνευματικούς και ηθικούς. Επιπλέον η φιλοσοφία ηρεμεί τον άνθρωπο, αφού τον ανακουφίζει από την υπαρξιακή του αγωνία, αλλά και τον βοηθά να εκλογικεύει τις καταστάσεις που βιώνει και να παίρνει τις σωστές αποφάσεις, για να αντιμετωπίζει τα καθημερινά προβλήματα. Καταληκτικά, όπως οι αρρώστιες της ψυχής δεν είναι οργανικές αλλά αντιστοιχούν στη φύση της, έτσι και τα φάρμακα γι' αυτές πρέπει να είναι πνευματικά και ηθικά.

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ «Από την σχολήν του περιωνύμου φιλοσόφου»

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ο νεαρός «πρωταγωνιστής» του καθαφικού ποιήματος εκ πρώτης όψεως φαίνεται να εφαρμόζει την επικούρεια συμβουλή: να φιλοσοφεί και στη νεότητα και στα γεράματα. Συμφωνείτε; Θεωρείτε ότι αντιμετωπίζει τη φιλοσοφία όπως την συλλάμβαναν οι αρχαίοι φιλόσοφοι, δηλαδή ως τρόπο ζωής;

Ο πρωταγωνιστής του ποιήματος είναι ένας καιροσκόπος, ένας αναζητητής ευκαιριών και εμπειριών.

Το νεανικό του πέρασμα από τη φιλοσοφική σχολή ήταν ευκαιριακό και τον επηρέασε ρηχά και επιφανειακά. Το ίδιο συνέβη σε ό,τι κι αν στράφηκε, με την πολιτική, με την εκκλησία. Δεν είχε σκοπό ούτε να ασχοληθεί σοβαρά, ούτε να επηρεασθεί βαθιά, ούτε και να κάνει θυσίες για κάτι που πιστεύει και θέλει να υπηρετήσει.

Στο μόνο στο οποίο δόθηκε ήταν η ακολασία ως « *θαμών των διεφθαρμένων οίκων της Αλεξανδρείας, κάθε κρυφού καταγωγίου κραιπάλης*». Δηλαδή έγινε δούλος της φιληδονίας, κάτι που αποστρεφόταν ο Επίκουρος.

Αλλά και στα γεράματα όταν θα τον εγκατέλειπε η αλκή και η ομορφιά του σώματος, θα ξεκινούσε τον ίδιο μάταιο και τυχοδιωκτικό κύκλο φιλοσοφία-πολιτική με κυνικότητα και αναίδεια περιφρονώντας κάθε αξία. Είναι μια κενή προσωπικότητα, που σύρεται σε ό,τι κάθε φορά νομίζει πρόσφορο, για να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του χωρίς τίποτα το αξιόλογο να μπορεί να αναφέρει κανείς γι' αυτόν.

«Ο ίδιος ο ποιητής, βεβαίως, δεν βάζει ευθέως κατά της φιλοσοφίας. Ο νεαρός πρωταγωνιστής του εμφανίζεται να επέλεξε τον Αμμώνιο Σακκά ως *περιώνυμο*, (χωρίς να τον εκτιμά: *γέρος*), να ζητούσε σ' αυτόν κάτι για να καταπολεμήσει την ανία του, και εντέλει θα μπορούσε να τον εναλλάξει με οποιονδήποτε άλλο φιλόσοφο, αδιακρίτως του τι αυτός θα δίδασκε (*Κι αν εν τω μεταξύ απέθνησκεν ο γέρος /πήγαινε σ' άλλου φιλοσόφου ή σοφιστού· /πάντοτε βρίσκεται κατάλληλος κανείς*). Όλα αυτά δείχνουν ότι ο φιλοσοφικός τρόπος ζωής υπακούει σε ορισμένες αρχικές προϋποθέσεις.» **Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου**

ΠΗΓΕΣ

Βασίλειος Μπετσάκος Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου

Pierre Hadot «Τι είναι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία INΔΙΚΤΟΣ

Κάλφας, Ζωγραφίδης «Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι» ΤΟ ΒΗΜΑ

Η ιστορία της φιλοσοφίας Umberto Eco/Riccardo Fedriga τ. 2 ΤΟ ΒΗΜΑ

Γ. Ζωγραφίδης «Επίκουρος, Ηθική η θεραπεία της ψυχής» , ΤΟ ΒΗΜΑ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Ο πρωταγόρειος μύθος: η διανομή των ιδιοτήτων στα ζώα

A. Τι λέει το κείμενο;

Ποια χαρακτηριστικά συνάγουμε για τους θεούς γενικά και για τον Δία ειδικότερα; Να εντοπίσετε στο κείμενο τα κατάλληλα σημεία με τα οποία μπορείτε να τεκμηριώσετε την απάντηση.

Οι θεοί παρουσιάζονται στο μύθο να έχουν τα εξής χαρακτηριστικά:

- 1) Υπακούουν στην «είμαρμένη». Όπως μας δείχνει το και στο σημείο “και τούτους” υπήρξε “είμαρμένος χρόνος γενέσεως” και για τους θεούς δηλαδή η είμαρμένη καθόρισε το χρονικό σημείο γενέσεως και των θεών.
- 2) Υπήρξε εποχή κατά την οποία ζούσαν μόνο οι θεοί οι οποίοι παραβάλλονται προς τα θνητά γένη (αθάνατοι οι θεοί).
- 3) Οι θεοί σύμφωνα με το καθορισμένο σχέδιο της είμαρμένης αναλαμβάνουν το πλάσιμο των θνητών γενών εντός της γης (*τυποῦσιν αὐτὰ θεοὶ γῆς ἔνδον*)
- 4) Οι θεοί είναι ανώτεροι από όλα τα όντα και διατάζουν τον Επιμηθέα και τον Προμηθέα να προετοιμάσουν την έξοδο των θνητών όντων στο φως διανέμοντος τα κατάλληλα εφόδια.
- 5) «**προς τὰς ἑκ Διὸς ὥρας**» Ο Δίας είναι αυτός ο οποίος κυριαρχεί πάνω στα στοιχεία της φύσης και ειδικότερα στις καιρικές και κλιματολογικές συνθήκες. (π.χ. Νεφεληγερέτης)

B. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

Με ποια δεδομένα για την κατάσταση του κόσμου αρχίζει ο μύθος; Πώς συνδέεται με την προσωκρατική φιλοσοφία;

Ο μύθος παρουσιάζει τον κόσμο στην περίοδο κατά την οποία δεν υπήρχαν θνητά όντα παρά μόνο οι θεοί. Στην επόμενη φάση κατά την οποία έπρεπε και αυτά να έρθουν στην ύπαρξη, οι θεοί τα πλάθουν χρησιμοποιώντας τη γη και τη φωτιά και όσα φυσικά στοιχεία αναμειγνύονται με τη φωτιά και το χώμα, δηλαδή το νερό και τον αέρα ακολουθώντας έτσι τις απόψεις των προσωκρατικών και κυρίως του Εμπεδοκλή. (σχόλιο σελ . 16)

«Σύμφωνα τώρα με τις θεωρίες του Θαλή, το νερό αποτελεί την αρχή της δημιουργίας, το στοιχείο από το οποίο δημιουργήθηκαν όλα τα άλλα, ενώ η Γη στηρίζεται πάνω στον Ωκεανό.»

«Στη θέση του νερού, που για τον Θαλή αποτελούσε την αρχή του κόσμου, ο Αναξίμανδρος τοποθετεί το *ἄπειρον*, από το οποίο όλα δημιουργούνται και στο οποίο όλα επιστρέφουν. Η πρόοδος είναι μεγάλη για την εξέλιξη της αφηρημένης σκέψης, αφού στη θέση ενός καθαρά υλικού, συγκεκριμένου στοιχείου, ο Αναξίμανδρος τοποθετεί μια έννοια σχεδόν μαθηματική.»

«Ο Αναξίμανδρος πρότεινε ως αρχή του σύμπαντος όχι το νερό ή το άπειρο, αλλά τον αέρα. «Όπως η ψυχή, που είναι αέρας, συγκρατεί το σώμα, έτσι και ο αέρας συνέχει το σύμπαν». Δυστυχώς, πολύ λίγα πράγματα διέσωσε η αρχαία παράδοση από την ενδιαφέρουσα θεωρία του Αναξίμανδη.»

«Όσο για την αρχή του σύμπαντος, ο Εμπεδοκλής αρνείται επίσης τη θεωρία του Παρμενίδη για το αναλλοίωτο των πραγμάτων και διδάσκει πως η γη, το νερό, ο αέρας και η φωτιά, τα τέσσερα βασικά στοιχεία, διαρκώς αναμειγνύονται και διαχωρίζονται δημιουργώντας, με τη συνεχή αλλαγή τους, την ποικιλία του σύμπαντος. Η διαρκής αυτή ένωση και διάσπαση προκαλείται από την παρέμβαση δύο μεγάλων αντίθετων δυνάμεων, της *Φίλιας* (Αγάπης) και του *Νείκου* (Εχθρότητας)». (Φιλοσοφικός λόγος Γ' Λυκείου σελ. 13-18)

Να σχολιάσετε τη φράση: ταῦτα δὲ ἐμχανᾶτο εὐλάβειαν ἔχων μή τι γένος ἀΐστωθει. Για ποιον λόγο πρέπει να υπάρξει μέριμνα να μην χαθεί κάποιο γένος; Μπορείτε να τη συνδέσετε με τη θεωρία της εξέλιξης και με την αντίληψη για την ισορροπία στη φύση;

Ο Επιμηθέας κατά την διανομή των εφοδίων ακολούθησε τα εξής κριτήρια:

ύπαρξη – επιβίωση και διαίωνιση κάθε είδους

εξασφάλιση της ισορροπίας στη φύση μέσω της σύμμετρης κατανομής των ιδιοτήτων στα ζώα (νόμος της αναπλήρωσης).

«Η οικολογική ισορροπία ορίζεται επιστημονικά ως εξής: μια δυναμική κατάσταση ισορροπίας μέσα σε μια κοινότητα οργανισμών όπου η γενετική, είδος και ποικιλομορφία του οικοσυστήματος παραμένει σχετικά σταθερή, υπό την επιφύλαξη σταδιακών αλλαγών. Το πιο σημαντικό σημείο σε ένα οικοσύστημα είναι η διατήρηση της φυσικής ισορροπίας. Αυτή η ισορροπία μπορεί να διαταραχθεί από την εμφάνιση νέων ειδών, ξαφνικούς θανάτους ορισμένων ειδών, φυσικούς κινδύνους ή ανθρώπινες αιτίες. Η οικολογική ισορροπία είναι μια έννοια που περιγράφει τον τρόπο οργάνωσης των οικοσυστημάτων σε μια κατάσταση σταθερότητας όπου τα είδη συνυπάρχουν με άλλα είδη και το περιβάλλον τους.

Η οικολογική ισορροπία είναι μια έκφραση που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την ισορροπία μεταξύ ζωντανών οργανισμών όπως ανθρώπων, φυτών και ζώων και του περιβάλλοντος τους. Οι αρμονικές σχέσεις αντικατοπτρίζουν μια υγιή και επιθυμητή οικολογική ισορροπία. Ο άνθρωπος παίζει βασικό ρόλο στη διασφάλιση

της οικολογικής ισορροπίας. Επειδή οι άνθρωποι έχουν πολύ μεγαλύτερη ικανότητα να σκέφτονται από άλλα ζωντανά πράγματα. Η επιβίωση κάθε οργανισμού εξαρτάται από την ομαλή του λειτουργία και τη δυνατότητά του να προσαρμόζεται στο περιβάλλον του.»

Όλα τα παραπάνω εξηγούν το ενδιαφέρον του Επιμηθέα για την επιβίωση των ειδών. Η επικράτηση ενός είδους και η εξαφάνιση κάποιων άλλων θα οδηγήσει στην διατάραξη της φυσικής ισορροπίας.

Επιπλέον οι ιδιότητες των ζώων προβάλλονται ως δώρα των θεών, ολοκληρωμένες εις των προτέρων ιδιότητες, άρα στην αντίληψη του Πρωταγόρα δεν λειτουργεί καθόλου η εξελικτική διαδικασία των ζωικών ειδών.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 5:

Ο πρωταγόρειος μύθος: η κλοπή της φωτιάς – έντεχνη σοφία και λόγος

A. Τι λέει το κείμενο;

Σε ποια κατάσταση βρίσκεται ο άνθρωπος συγκριτικά με τα άλλα ζώα μετά από τη μοιρασιά που έκανε ο Επιμηθέας;

Το γένος των ανθρώπων χαρακτηρίζεται “ακόσμητον” δηλαδή ανεφοδιαστο, αφρόντιστο. Δεν διαθέτει δηλαδή όλα εκείνα τα φυσικά εφόδια που προσφέρθηκαν στα ζώα και τα οποία θα του εξασφάλιζαν την επιβίωσή του (προστασία τους εχθρούς, αντιμετώπιση των καιρικών συνθηκών, εύρεση τροφής). Έτσι λοιπόν το ανθρώπινο είδος κινδυνεύει με άμεσο και αναπόφευκτο αφανισμό. Ως αιτία παρουσιάζεται η νοητική κατωτερότητα του Επιμηθέα, ο οποίος χωρίς να εκτιμήσει σωστά την κατάσταση κατανάλωσε όλα τα διαθέσιμα εφόδια στα ζώα.

«Ο άνθρωπος για την αυτοσυντήρησή του δεν διαθέτει κανένα έμφυτο και πολύπλοκο σύστημα ενστίκτων, αλλά αντίθετα πάσχει από σημαντική κατωτερότητα. Για να επιβιώσει εξαρτάται υποχρεωτικά από την ευφυΐα του.» (Taylor, Πλάτων σελ. 288)

Για ποιον λόγο κατηγορείται ο Προμηθέας για κλοπή (κλοπής δίκη μετῆλθεν);

Ο Προμηθέας αισθάνθηκε υπεύθυνος για το αδιέξοδο στο οποίο περιήλθε το ανθρώπινο γένος και γι’ αυτό προσπάθησε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα και να παράσχει στον άνθρωπο τα μέσα για τη ζωή του (ευπορία).

Γι’ αυτό εισέρχεται κρυφά στο οίκημα στο οποίο ο Ήφαιστος και η Αθηνά ασκούσαν τις τέχνες τους (η Αθηνά κατέχει τις τεχνικές γνώσεις, ο Ήφαιστος τον τρόπο της

πρακτικής εφαρμογής τους) και κλέβει την τεχνική – κατασκευαστική ικανότητα και έτσι τη δωρίζει στον άνθρωπο. Γι' αυτή την κλοπή κατηγορήθηκε ο Προμηθέας. Η κλοπή αυτή όμως δεν καταδικάζεται ηθικά, γιατί ο Προμηθέας με αυτήν στην πραγματικότητα αναπληρώνει για χάρη του ανθρώπου τα εφόδια που δεν του δόθηκαν και έτσι αποκαθιστά την αδικία που υπέστη.

3. Τι άλλο χρειάζονται οι άνθρωποι που δεν μπορεί να το προσφέρει ο Προμηθέας;

Οι άνθρωποι χρειάζονται επιπλέον την πολιτική αρετή, την αντίληψη δηλαδή της δικαιοσύνης και τον τρόπο πολιτικής οργάνωσης του κοινωνικού σώματος. Την ανάγκη αυτή την αντελήφθη και ο Προμηθέας, η ύπαρξη όμως ανυπερέβλητων εμποδίων, όπως ο καθορισμένος από την μοίρα χρόνος ανόδου του ανθρώπου στο φως και κυρίως η ιδιαίτερη μέριμνα του Δία για την προστασία της και την αποτροπή της κλοπής της, (το Κράτος και η Βία αποτελούν τους ακαταμάχητους φρουρούς), τον κρατούν μακριά από αυτήν.

Γίνεται σαφές ότι η πολιτική τέχνη είναι ανώτερη κατάκτηση, η οποία στον μύθο χαρακτηρίζει την κοινότητα των θεών και όχι των ανθρώπων, και αποτελεί στοιχείο εξουσίας του Δία απέναντι στους άλλους θεούς και τον κόσμο.

Οι φύλακες του Δία ήταν η Βία και το Κράτος, που αναφέρονται τόσο στη *Θεογονία* του Ησιόδου όσο και στον *Προμηθέα Δεσμώτη* του Αισχύλου. Πρόκειται για τα όργανα εξουσίας του Δία. Στον μύθο του Πρωταγόρα συμβολίζουν τη δυσκολία και τις επίπονες προσπάθειες του ανθρώπινου γένους να αποκτήσει την πολιτική τέχνη, τις γνώσεις δηλαδή για την οργάνωση κοινωνιών και για την ανάπτυξη πνευματικού πολιτισμού. Έμμεσα προβάλλει την αξία και τη σημασία της τέχνης που υπόσχεται ότι διδάσκει ο Πρωταγόρας στους νέους της Αθήνας.

B. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

Να διευκρινίσετε τις έννοιες *Έντεχνος σοφία και Έμπυρος τέχνη*. Πώς σχετίζονται με την *περί τὸν βίον σοφίαν και με την πολιτική σοφία*;

Έντεχνον σοφίαν: Έντεχνος: ο μέσα στα όρια της τέχνης, έμπειρος, επιδέξιος. –
Έντεχνος σοφία: η σοφία που εμπεριέχει την τέχνη, η σοφία που συμπορεύεται με την τέχνη. Αρχικά η έννοια της σοφίας έχει κυρίως να κάνει με τη δεξιότητα και την εμπειρία σε κάποια τέχνη, την αρχιτεκτονική, τη γλυπτική, τη μεταλλουργία, την ιατρική, κ.τ.λ. Ο προσδιορισμός *Έντεχνος* επιτρέπει εδώ στον Πρωταγόρα να διευκρινίσει επομένως πως αυτού του είδους τη σοφία εννοεί, και όχι αυτήν που συνδέουμε με τη γνώση των επιστημών και τη φιλοσοφία.

Έντεχνος σοφία σὺν πυρί, Έμπυρος τέχνη: Με τις δύο αυτές νοηματικά ισοδύναμες εκφράσεις ο Πρωταγόρας αποτυπώνει κάτι άμεσα ρεαλιστικό: οι πρωταρχικές γνώσεις του ανθρώπινου είδους, η σοφία και η τέχνη με την οποία εξασφαλίζεται η

επιβίωσή του, προϋποθέτουν τη χρήση της φωτιάς. Γι' αυτό και ο σοφιστής αναφέρεται στη θεά της σοφίας Αθηνά και τον θεό της φωτιάς Ήφαιστο, παρουσιάζοντάς τους μάλιστα να εργάζονται σε οίκημα κοινό. Με την έντεχνον σοφίαν και την έμπυρον τέχνην ο άνθρωπος έγινε κατασκευαστής, δημιουργός (homo faber).

περι τὸν βίον σοφία, πολιτική (τέχνη): Στη συγκεκριμένη έκφραση του Πρωταγόρα η λέξη σοφία δεν δηλώνει τις προχωρημένες, ολοκληρωμένες γνώσεις του σοφού ή επιστήμονα, αλλά τις πρακτικές γνώσεις που βοηθούν τον εκάστοτε άνθρωπο να επιβιώσει και να ρυθμίσει τη ζωή του σε ατομικό ή οικογενειακό επίπεδο. Στα ίδια συμφραζόμενα η πολιτική τέχνη είναι το σύνολο των γνώσεων που επιτρέπουν στον άνθρωπο να λειτουργήσει ως μέλος της κοινωνίας.

Από τους παραπάνω ορισμούς μπορούμε να συναγάγουμε ότι με την δημιουργική – κατασκευαστική ικανότητα (**έντεχνος σοφία σὺν πυρί, έμπυρος τέχνη**) ο άνθρωπος μπόρεσε να αντιμετωπίσει τις πρακτικές του ανάγκες, να επιβιώσει μέσα σε ένα εχθρικό και ανασφαλές περιβάλλον και να βρει την τροφή του. Αυτά τα επιτεύγματα αποτελούν την **περι τὸν βίον σοφίαν** δηλαδή η τέχνη που τον βοηθά για να ζήσει. Αυτή αποτελεί την βάση πάνω στην οποία θα στηριχτεί η κοινωνική και πολιτική του οργάνωση με την απαραίτητη βέβαια συμβολής της πολιτικής αρετής.

Ποιο συμβολικό ρόλο νομίζετε ότι έχουν στον μύθο ο Επιμηθέας, ο Προμηθέας, ο Ήφαιστος, η Αθηνά και ο Δίας; Σε τι εξυπηρετούν την ανάπτυξη της σκέψης του Πρωταγόρα;

Η παρουσία και ο πρωταγωνιστικός ρόλος των θεών στον μύθο φαίνεται να έρχεται σε σύγκρουση με τον αγνωστικισμό του Πρωταγόρα (*«περι μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι οὐθ' ὡς εἰσίν, οὐθ' ὡς οὐκ εἰσίν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢ τ' ἀδηλότης καὶ βραχὺς ὦν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου».*)

Το κείμενο όμως αποτελεί μυθική ανάπλαση της πραγματικότητας και τα πρόσωπα που δρουν κατέχουν συμβολική θέση και ρόλο.

Έτσι ο Δίας συμβολίζει τη νομοτέλεια που διέπει τη φύση, τον λόγο, τη λογική, ενώ ο Προμηθέας, ο Επιμηθέας και ο Ερμής αποτελούν τα όργανα αυτής της νομοτέλειας, η οποία ρυθμίζει τις σχέσεις των όντων εξασφαλίζοντας τη μεταξύ τους ισορροπία. Άλλωστε, όπως φανερώνεται και από τη συνέχεια του μύθου, ο Πρωταγόρας δεν ενδιαφέρεται τόσο για το θέμα της ύπαρξης των θεών όσο για την εξήγηση της γένεσης του θρησκευτικού συναισθήματος.

Ο Επιμηθέας εκφράζει τη φάση της βιολογικής συγκρότησης των όντων, ενώ ο Προμηθέας τη φάση κατά την οποία ο άνθρωπος διαφοροποιείται ως είδος από τα άλλα είδη ζωικών οργανισμών έχοντας την ιδιότητα του έλλογου όντος. Το δεύτερο στάδιο είναι ανώτερο από το πρώτο και αρχίζει να διαγράφεται η αισιόδοξη αντίληψη του Πρωταγόρα για την προοδευτική εξέλιξη του ανθρώπινου γένους.

Η αναφορά του Πρωταγόρα στην Αθηνά και τον Ήφαιστο και στο εργαστήρι τους συνιστά και έναν σαφή υπαινιγμό οργάνωσης της θεϊκής κοινότητας στη βάση ενός «καταμερισμού των εργασιών», όπου ο Δίας κατέχει την ύψιστη πολιτική τέχνη, ενώ η Αθηνά και ο Ήφαιστος καταγίνονται με τέχνες συνδεδεμένες με την αντιμετώπιση των καθημερινών αναγκών επιβίωσης, την πρακτική επινοητικότητα και την κατασκευαστική ικανότητα.

Η συμβολική χρήση των θεών δίνει την ευκαιρία στον Πρωταγόρα να εξηγήσει πως τα δώρα των θεών (**ἔντεχνος σοφία σὺν πυρί, ἔμπυρος τέχνη**) δεν υπάρχουν εκ φύσεως αλλά η ανάπτυξή τους εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο και έτσι θα οδηγηθεί λογικά στο διδακτό της αρετής και στη δικαιοσύνη του ρόλου του ως δασκάλου της ευβουλίας.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

Ποια επιτεύγματα του ανθρώπου ανάγονται στη δημιουργική του τέχνη;

Με τις ιδιότητες που παρέλαβε ο άνθρωπος από τον Προμηθέα (δημιουργική τέχνη) μπόρεσε και πέτυχε την πρώτη υλικοτεχνική πρόοδο.

Στο κείμενο αναφέρονται με αξιολογική και όχι χρονική σειρά να προηγείται ο πνευματικός πολιτισμός με την θρησκευτική πίστη και την ανάπτυξη της γλωσσικής επικοινωνίας.

Ο άνθρωπος λόγω της συγγενείας του με τους θεούς πίστεψε σ' αυτούς και εξέφρασε αυτή του την πίστη καλλιτεχνικά κατασκευάζοντας βωμούς (τόπους ιερούς όπου επιτελούνται θρησκευτικές τελετές) και αγάλματα, ομοιώματα δηλαδή των θεών, ώστε να τους φέρουν πιο κοντά τους και να τους αισθανθούν πιο οικείους.

Ακόμη η γλωσσική επικοινωνία αποτελεί τεράστια κατάκτηση που οδήγησε την ανθρώπινη κοινωνία και πολιτισμό πολλά βήματα μπροστά, αφού η γλώσσα αποτελεί το όργανο με το οποίο κάθε άνθρωπος εκφράζεται, προσωπικά αλλά και γίνεται μέλος ενός κοινωνικού συνόλου.

Η φράση **φωνήν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ** δείχνει την νοητική εκείνη διαδικασία κατά την οποία η ηχητική έκφραση ταυτίζεται με την νοητική σημασία (μορφή – ήχος + περιεχόμενο – νόημα). Εδώ εκφράζεται η αντίληψη ότι η γλώσσα αποτελεί κατάκτηση του ανθρώπου και όχι δώρο (ως ολοκληρωμένη ικανότητα) από τους θεούς.

Τέλος ο άνθρωπος μπόρεσε να καλύψει και τις υλικές του ανάγκες. Παρατηρούμε την αντιστοιχία των εκφράσεων του παρόντος χωρίου με την περιγραφή του

εφοδιασμού των ζώων και την ένδεια του ανθρώπου που προήλθε από την απρονοησία του Επιμηθέα.

Εν. 4 εφοδιασμός των ζώων οἴκησιν ἔνεμεν πρὸς τὰς ἐκ Διὸς ὥρας... ἀμφιεννύς αὐτὰ πυκναῖς τε θριξίν καὶ στερεοῖς δέρμασιν, ὑποδῶν τὰ μὲν ὄπλαῖς, τὰ δὲ [θριξίν καὶ] δέρμασιν στερεοῖς καὶ ἀναίμοις ὅπως ὑπάρχοι τὰ αὐτὰ ταῦτα στρωμνὴ οἰκεία τε καὶ αὐτοφυῆς ἐκάστω τοὺς δὲ ὤπλιζε Τοῦντεῦθεν τροφὰς ἄλλοις ἄλλας ἐξεπόριζεν,	Εν. 5 ἡ ένδεια του ανθρώπου γυμνόν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστρωτον καὶ ἄοπλον	Εν. 6 τα επιτεύγματα του ανθρώπου που ανάγονται στη δημιουργική του τέχνη καὶ οἰκίσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνάς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς
---	---	---

Ἔτσι ο ἄνθρωπος αποκτά ὅλα ἐκεῖνα τα μέσα και δια την προστασία του και για την αντιμετώπιση των καιρικών συνθηκών και για την εύρεση της τροφής.

Ποιες αρνητικές συνέπειες επιφέρει στον ἄνθρωπο η απουσία της πολιτικής τέχνης;

Στο τελευταίο μέρος του μύθου του Πρωταγόρα το ανθρώπινο γένος παρά τα δώρα του Προμηθέα (δημιουργική τέχνη) έχει φτάσει σε αδιέξοδο. Η απουσία της πολιτικής αρετής δεν επιτρέπει την αρμονική συμβίωση με βάση τη δικαιοσύνη των ανθρώπων εντός των πόλεων, με αποτέλεσμα τη διάλυση τους και τον αφανισμό των απροστάτευτων ανθρώπων από τα ισχυρότερα βιολογικώς θηρία.

Για ποιον λόγο ο Δίας επιθυμεί να δοθούν η αιδώς και η δίκη σε όλους τους ανθρώπους;

Στο ερώτημα του Ερμή για τον τρόπο διανομής της αιδούς και της δίκης ο Δίας είναι σαφής και κατηγορηματικός. Αυτές οι ιδιότητες, ο σεβασμός και αίσθημα δικαιοσύνης πρέπει να μοιραστούν σε όλους τους ανθρώπους. Σε διαφορετική περίπτωση οι κοινωνίες θα διαλυθούν και το ανθρώπινο γένος θα οδηγηθεί στον αφανισμό. Για να ισχυροποιήσει την εντολή του ο Δίας επιβάλλει σε αυτόν που δεν θα θελήσει να συμμετέχει στην πολιτική αρετή την ποινή του θανάτου, αφού τον χαρακτηρίζει ως αρρώστια της πόλης.

Ποια στάση έχουν οι Αθηναίοι σχετικά με τη δημιουργική τέχνη και ποια σχετικά με την πολιτική;

Μετά τη μυθική διήγηση ακολουθεί το επιμύθιο. Ο Πρωταγόρας μας συνδέει με την πρωτολογία του Σωκράτη, ο οποίος, για να υποστηρίξει τη θέση του ότι η αρετή δεν διδάσκεται χρησιμοποίησε δύο επιχειρήματα. Ο μύθος απαντά στο α', κατά το οποίο οι Αθηναίοι στις δημόσιες συζητήσεις για τεχνικά θέματα (αρχιτεκτονική π.χ.) επιτρέπουν να εκφέρουν άποψη μόνο οι ειδικοί. Ενώ για θέματα πολιτικής όλοι οι πολίτες από κάθε κοινωνική τάξη ή μορφωτικό επίπεδο μπορούν να μιλήσουν και να πουν την άποψή τους. Για τον Σωκράτη αυτό αποδεικνύει το μη διδακτό της αρετής.

Για τον Πρωταγόρα όμως με βάση το μύθο η διαφορετική αυτή στάση των Αθηναίων αποδεικνύει την καθολικότητα και την αναγκαιότητα της πολιτικής αρετής.

B. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

Πώς εξηγείται η φράση «ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας**»; Μπορείτε να τη συσχετίσετε με την πλατωνική θεωρία των ιδεών;**

θείας... μοίρας: η φωτιά αποτελεί το θεϊκό μερίδιο που είχαν την τύχη, χάρη στην παρέμβαση του Προμηθέα, να λάβουν οι άνθρωποι. Είναι θεϊκό γιατί το κατείχαν ως τότε μόνον οι θεοί, είναι θεϊκό γιατί οι άνθρωποι το απέκτησαν με θεϊκή παρέμβαση του Προμηθέα, είναι επίσης θεϊκό γιατί, επιτρέποντας στον άνθρωπο να αναπτύξει πολιτισμό, του επέτρεψε κατά συνέπεια να αναγνωρίσει την ύπαρξη των θεών. Η πρώτη και άμεση συνέπεια του δώρου της φωτιάς, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, είναι ακριβώς η εμφάνιση της θρησκείας.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα η δημιουργία του κόσμου συλλαμβάνεται ως έργο ενός υπέρτατου τεχνίτη του δημιουργού, που χρησιμοποιεί ως πρότυπο τον ιδεατό κόσμο και ως έργο τη μεταβίβαση αυτού του προτύπου σε μία χωροχρονική πραγμάτωση που είναι άτακτη στην αρχή, ενταγμένη αργότερα στο σχήμα που καθορίζεται από την ιδεατή δικαιοσύνη.

Η ψυχή του ανθρώπου έχοντας εμπειρία σε ένα πνευματικό στάδιο αυτής της ιδεατής πραγματικότητας μπορεί μέσω της παιδείας να την ξαναθυμηθεί (ανάμνηση) και να στραφεί ολοκληρωτικά προς αυτήν την θεϊκή τάξη που αποτελεί τον Αγαθόν.

Ποια σχέση έχουν η αιδώς και η δίκη με την πολιτική τέχνη;

«ἴν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοὶ»

Με τη φράση αυτή διατυπώνεται η λειτουργία της αιδούς και της δίκης στα πλαίσια μιας ανθρώπινης κοινωνίας. Χάρη στην αιδώ και στη δίκη εξασφαλίζεται η αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη, η συνοχή του συνόλου, η ισορροπία και η οργάνωση. Με αυτές αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις φιλίας, συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοσεβασμού. Ειδικότερα οδηγούν σε ευταξία, καταστέλλουν την αδικία άρα αποτελούν ό,τι ονομάζεται «πόλεων κόσμοι», δηλαδή εμπνέουν στους πολίτες κόσμια συμπεριφορά αναγκαία για την αρμονία της κοινωνίας. Επιπλέον συντελούν στην ηθική βελτίωση σε ατομικό επίπεδο, αποτελούν δηλαδή «πόλεων δεσμοὶ φιλίας», δηλαδή οι πολίτες υποβάλλονται σε δεσμεύσεις της συμπεριφοράς τους, ώστε να επιτυγχάνεται η συνοχή της πολιτικής κοινωνίας. Η συμπληρωματική λειτουργία των δύο «δώρων» συνεπάγεται φιλίαν, που σημαίνει ηθική ενότητα της πολιτείας, σύμπνοια και ομόνοια των πολιτών, ώστε να συμβιώνουν αρμονικά.

Εφόσον, λοιπόν, η πολιτική τέχνη είναι το σύνολο των γνώσεων που επιτρέπουν στον άνθρωπο να λειτουργήσει ως μέλος της κοινωνίας, η αιδώς και η δίκη ταυτίζονται με την πολιτική τέχνη, αφού η κοινωνική συμβίωση δεν απαιτεί ηθικές μόνο δεσμεύσεις αλλά και γνώσεις (των νόμων, των διαδικασιών) που υπηρετούν την κοινωνική και πολιτική λειτουργία.

Να σχολιάσετε τη φράση: τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως.

Ο Πρωταγόρας τελειώνει τον μύθο με τον Δία να επιβάλλει αυστηρά την **ανάγκη της καθολικότητας της πολιτικής αρετής** και μάλιστα με την ποιή του θανάτου δηλώνοντας έτσι την πολύ μεγάλη σημασία που δίνει στις αξίες της αιδούς και της δίκης για τη συγκρότηση και τη διατήρηση της πολιτείας.

Η αυστηρότητα και η σκληρότητα της ποινής εξηγείται από την κρισιμότητα και την αναγκαιότητα της πολιτικής αρετής για τη διάσωση και την επιβίωση του ανθρώπινου γένους. Χωρίς την πολιτική αρετή δεν είναι δυνατόν να συγκροτηθούν και να λειτουργήσουν ανθρώπινες πόλεις. Και επειδή αυτές μόνο μπορούν να προστατέψουν τον άνθρωπο από τον αφανισμό αλλά και να εξασφαλίσουν την πρόοδο του ανθρώπινου πολιτισμού, τα συστατικά τους στοιχεία, η δικαιοσύνη και ο σεβασμός πρέπει να αποτελούν κτήμα όλων των ανθρώπων. Η ποινή του θανάτου ως ακραίο μέτρο από τη μία βοηθά τους ανθρώπους να καταλάβουν το χρέος τους αλλά και τους προστατεύει από τη αδικία και την αντικοινωνική συμπεριφορά περιχαρακώνοντας τα όρια της δράσης τους. Τέλος η παρομοίωση δείχνει την καταστροφική επίδραση που θα είχε στην κοινωνία ένας άνθρωπος με μειωμένο το αίσθημα της δικαιοσύνης και του σεβασμού, αφού θα μετέδιδε την ηθική του φθορά στους συμπολίτες του υπονομεύοντας την εσωτερική ειρήνη και αρμονία της πόλης λειτουργώντας όπως ένας φορέας μίας μολυσματικής ασθένειας.

Διδακτική Ενότητα 7 – Ενδεικτικές δραστηριότητες

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

Ποια ορμή οδηγεί τον άνθρωπο να δημιουργήσει κοινωνίες;

Ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση να ζει κοινωνικά με άλλους ανθρώπους, ως κοινωνικό-πολιτικό όν. Είναι ένα όν, στο οποίο η πολιτικότητα ως δυνατότητα είναι εγγενής και όχι επίκτητη, αφού διέπεται από μία φυσική ορμή για συμβίωση με άλλους ανθρώπους

Αυτό εξηγείται τελεολογικά αφού μόνο μέσα σε κοινωνίες ο άνθρωπος *τελειούται* ολοκληρώνεται δηλαδή και φτάνει στην πληρότητα των δυνατοτήτων του.

Στο σημείο αυτό ακόμη εκτός του ότι ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για μια ορμή προς διαβίωση σε μια πολιτική κοινότητα προσθέτει ακόμη ότι αυτός που πρώτος ίδρυσε μια τέτοια κοινωνία έγινε πρόξενος μεγίστων αγαθών, υπονοώντας μάλλον μυθικά πρόσωπα όπως ο Θησέας. Αυτό δεν έρχεται σε αντίφαση με τα παραπάνω, αφού ο πρώτος ιδρυτής μιας κοινότητας είναι εκείνος που υλοποιεί την ορμή του ανθρώπου για συμβίωση με άλλους ανθρώπους και ταυτόχρονα θεωρείται άξιος επαίνων, επειδή προστατεύει τους ανθρώπους από τον εκφυλισμό προς το κακό. (Kullman “Η Πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη” σελ 51 MIET 1996)

Ποια όπλα έχει από τη φύση του ο άνθρωπος και πώς μπορεί να τα χρησιμοποιήσει;

ὁ δὲ ἄνθρωπος ὄπλα ἔχων φύεται φρονήσει καὶ ἀρετῇ, οἷς ἐπὶ τάναντία ἔστι χρῆσθαι μάλιστα.

Τονίζει εδώ ο Αριστοτέλης ότι ο άνθρωπος έχει τεράστιες δυνάμεις και ικανότητες (όπλα), οι οποίες διακρίνονται σε διανοητικές (φρόνησις) και σε δεξιότητες (αρετή), τις οποίες μπορεί να χρησιμοποιήσει είτε για αγαθούς είτε για κακούς σκοπούς ανάλογα με το ήθος του. Οι δυνατότητες του ανθρώπου να πράξει το καλό ή το κακό είναι τεράστιες σε σχέση με εκείνες των άλλων ζώων. Αυτό θέλει να εκφράσει ο Αριστοτέλης, , όταν χαρακτηρίζει τον άνθρωπο βέλτιστον των ζώων, δηλαδή τελειότερο από τα ζώα, αλλά και χειρίστον, άνοσιώτατον καὶ ἀγριώτατον πάντων, δηλαδή το χειρότερο, το πιο βδελυρό και το πιο άγριο από όλα τα όντα. (Αριστοτέλης «Πολιτικά» Δ. Παπαδής τ. Α΄ Σελ. 484 ΤΟ ΒΗΜΑ).

Σύμφωνα με τον Ingemar Düring (Αριστοτέλης τ. β΄ σελ. 283) τα όπλα είναι η γλώσσα, ο νους και τα πάθη.

Ποια θεωρεί ο Αριστοτέλης ύψιστη αξία μιας κοινωνίας;

Η ύψιστη αξία μιας κοινωνίας είναι η δικαιοσύνη.

Οι λόγοι είναι οι παρακάτω:

Η δικαιοσύνη είναι μια έννοια συνδεδεμένη απόλυτα με την πόλη, κάτι που δεν υπάρχει πουθενά αλλού παρά μόνο στην πόλη, και ο λόγος γι' αυτό είναι ότι στην πόλη υπάρχει, ως απόλυτος ρυθμιστής, ο νόμος.

Η δικαιοσύνη είναι επομένως, η ιδιότητα με την οποία ο άνθρωπος ζει σε απόλυτη συμφωνία προς την κοινωνική ηθική της πόλης του

Ότι όπου υπάρχει η δικαιοσύνη δεν μπορεί παρά να υπάρχουν και οι υπόλοιπες αρετές (έν δικαιοσύνη συλλήβδην πᾶσα ἀρετή ἔνι).

Ο Αριστοτέλης συνδέει την δικαιοσύνη με την πόλη, την πολιτική κοινωνία, όταν λέει η δε δικαιοσύνη *πολιτικόν* και πιο συγκεκριμένα συνάπτει το δίκαιο και τη δικαιοσύνη, που εκφράζονται μέσα από τους νόμους, με συγκεκριμένο πολίτευμα της πολιτικής κοινωνίας, της πόλεως. Όσον αφορά τη σχέση της δικαιοσύνης με το δίκαιο, θεωρεί την δικαιοσύνη έκφραση, απονομή και εφαρμογή του δικαίου, των αρχών του δικαίου, *ἡ δὲ δικαιοσύνη τοῦ δικαίου κρίσις*, ενώ το δίκαιο είναι η τάξη και η νομική έκφραση των ηθικών και πολιτικών αξιών της πολιτικής κοινωνίας, *ἡ γὰρ δίκη πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστίν*.

B. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

Ποια λογική σχέση συνδέει τις έννοιες φύσις και τέλος, όπως χρησιμοποιούνται εδώ από τον φιλόσοφο;

Σε όλες τις φυσικές διεργασίες υπάρχει ένας τελικός στόχος, τέλος, ο οποίος εκπροσωπεί την τέλεια πραγματοποίηση του δυνατού.

Το υπέρτατο αγαθό του ατόμου όσο και της πόλης είναι για τον Αριστοτέλη η ευδαιμονία, η οποία συνίσταται στην άσκηση κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο, των ικανοτήτων που ανήκουν στον άνθρωπο, δηλαδή της αρετής.

Ο άνθρωπος της φύσης, δηλαδή ο προκοινωνικός άνθρωπος αποτελεί δυνάμει άνθρωπος. Ενεργεία άνθρωπος γίνεται ο “πολιτικός” άνθρωπος μέσα από τους πολιτικοθητικούς θεσμούς της κοινωνικής ζωής, μέσα από την πολιτιστική δημιουργία, μέσα από την οργανωμένη κοινωνικο-υλική ζωή. Φύση λοιπόν είναι η ενστικτώδης ορμή του ανθρώπου να ζει με άλλους. Τέλος είναι η κοινωνικοπολιτική ολοκλήρωση του ανθρώπου.

Πρέπει ακόμα να τονίσουμε τον έντονα τελεολογικό χαρακτήρα της πολιτικής φιλοσοφίας του Αριστοτέλη, όπως ξεκάθαρα προκύπτει από τις πρώτες κιόλας γραμμές της σχετικής πραγματείας του, όπου κατηγορηματικά δηλώνεται ότι, εφόσον κάθε κοινωνία αποσκοπεί σε κάποιο αγαθό, που αποτελεί τον κινητήριο μοχλό δράσης της, η πόλις-πολιτεία που είναι η μεγαλύτερη και πιο σημαντική μορφή κοινωνίας πρέπει να αποσκοπεί στο υπέρτατο αγαθό και αυτό να επιδιώκει με όλα τα ηθικά και νόμιμα μέσα που διαθέτει. Άλλωστε ολόκληρο το φιλοσοφικό του οικοδόμημα διέπεται από μία έντονα τελεολογική θεώρηση του κόσμου. Διότι ο σκοπός κάθε όντος, εκφράζει τη φύση του και το βαθύτερο νόημά του, αφού η φύση κάθε όντος είναι ο σκοπός του. Δηλαδή η φύση των όντων ολοκληρώνεται, όταν πραγματώνεται ο σκοπός του, προς τον οποίο φέρονται από την ίδια τους τη φύση. Γι’ αυτό και ονομάζονται από τον Αριστοτέλη **εντελέχειαι**, πράγματα που από τη γέννησή τους εμπεριέχουν τον σκοπό τους:

«Ἡ δε φύσις τέλος ἐστίν οἷον γάρ ἕκαστον ἐστὶ τῆς γενέσεως τελεσθείσης, ταύτην φαμέν τὴν φύσιν εἶναι ἐκάστου.»

Επειδή λοιπόν ο άνθρωπος πραγματώνει τη φύση του, τον προορισμό του, ολοκληρώνεται ως ηθική και πνευματική προσωπικότητα μόνον μέσα στην πόλις-πολιτεία, προς την οποία φέρεται, όπως ελέχθη, από την ίδια τη φύση του, είναι από τη φύση του πολιτικό (κοινωνικό) ζώο. Και επειδή η πόλις-πολιτεία όχι μόνον πραγματώνει (παρέχει το θεσμικό πλαίσιο και ένα επαρκές πλέγμα σχέσεων και προϋποθέσεων, όπου μπορεί ο άνθρωπος να ασκήσει και να προαγάγει) τις ηθικές και πνευματικές του δυνάμεις, αλλά και αποτελεί την προέκταση και το επιστέγασμα των μικρότερων και ατελέστερων μορφών κοινωνική συμβίωσης των ανθρώπων, του οίκου και της κώμης που είναι προδήλως, και κυρίως η πρώτη,

φυσικές συμβιωτικές κοινότητες, θεωρείται από τον Αριστοτέλη και αυτή ως προϊόν της φύσης:

«Τῶν φύσει ἡ πόλις».

Γι' αυτό μόνο στο πλαίσιο της πόλης ο άνθρωπος πραγματώνει τη φύση του, γίνεται καλός πολίτης και αγαθός ανήρ, ηθικά τελειωμένος. (Αριστοτέλης «Πολιτικά» Δ. Παπαδής τ. Α' σελ. 23-24 ΤΟ ΒΗΜΑ)

Να συγκρίνετε την άποψη του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο ως ζῶον πολιτικόν με εκείνα που υποστηρίζει ο Πρωταγόρας στην 6η Διδακτική Ενότητα

Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι η από τη φύση δεδομένη συμβίωση άνδρα και γυναίκας δημιουργεί τον φυσικό θεσμό του οίκου, δηλαδή της οικογένειας, από πολλούς οίκους προκύπτει ο εξίσου φυσικός θεσμός της κώμης και από πολλές κώμες δημιουργείται η πόλη, η οποία και μόνο εγγυάται την αυτάρκεια του ανθρώπου. Ο Αριστοτέλης συνάγει το συμπέρασμα ότι και η πόλη υπάρχει φύσει και ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικό ζώο. Υπογραμμίζει επίσης ότι ο άνθρωπος είναι εκ γενετής πολιτικό ζώο και, τουλάχιστον ως είδος, μπορεί να επιβιώσει με αυτάρκεια μόνο σε μια ολοκληρωμένη πολιτική κοινότητα. Αυτό σημαίνει ότι, «αφού είναι εκ φύσεως πολιτικό ζώο, τείνει να ζει με άλλους ανθρώπους, ακόμα κι όταν δεν χρειάζεται αμοιβαία βοήθεια. Βέβαια και το κοινό συμφέρον ενώνει τους ανθρώπους, στο μέτρο που συμβάλλει στην καλή ζωή του ατόμου, διότι αυτός είναι ο στόχος και καθενός και όλων μαζί. Αλλά οι άνθρωποι συναθροίζονται ακόμη και για χάρη της απλής συμβίωσης και συγκροτούν μια πολιτική κοινότητα.» (Πολιτικά 3, 6).

Στον Πρωταγόρα οι άνθρωποι παρουσιάζονται να δημιουργούν κοινότητες για να αντιμετωπίσουν συγκεκριμένες ανάγκες μάλιστα της επιβίωσης και της αντιμετώπισης των κινδύνων από τα θηρία. Ο άνθρωπος ζει μέσα σε ένα εχθρικό και ανασφαλές περιβάλλον και συνειδητοποιεί ότι χωρίς τον σχηματισμό κάποιας κοινότητας δεν μπορεί να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις και στις ανάγκες της ζωής του. Το γεγονός όμως αυτό δεν αναιρεί την ιδέα της φυσικής προδιάθεσης για κοινωνική ζωή. Ειδικά μετά τα δώρα του Δία ο άνθρωπος φαίνεται ικανός να πραγματώσει αυτή την φυσική προδιάθεση. (βλέπε σχόλιο σελ. 42 3^{ης} § στον φάκελο υλικού)

ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος“

Ο Αριστοτέλης υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμος για την πολιτική σκέψη, υπογραμμίζοντας ότι το κράτος δεν υπάρχει μόνο συμβατικά, αλλά έχει τις ρίζες του στην ανθρώπινη φύση ... ότι το κράτος δεν συνιστά τεχνητό περιορισμό της ελευθερίας, αλλά μέσο

για την κατάκτησή της”, παρατηρεί εύστοχα ο διακεκριμένος Αριστοτελιστής W. D. Ross. Είναι πιθανό η θεωρία αυτή του Αριστοτέλη, σύμφωνα με την οποία τόσο η πολιτικότητα του ανθρώπου όσο και η σύσταση της πόλεως ανάγονται στη φύση, να αποτελεί απάντηση στους σοφιστές εκείνους που υποστήριζαν ότι τα κράτη και οι νόμοι είναι προϊόντα κοινωνικών συνθηκών και συμβατικών ρυθμίσεων, κοινωνικών συμβολαίων, για να χρησιμοποιήσω τη σχετική και καθιερωμένη ορολογία των νεότερων χρόνων, που αποβλέπουν όχι στην ευδαιμονία των πολιτών αλλά στη διασφάλιση των όρων μίας ασφαλούς και ειρηνικής συνύπαρξης των συμβαλλομένων και στην εξασφάλιση κάποιας ευημερίας. Όμως “όταν ο Αριστοτέλης περιγράφει το κράτος ως προϊόν της φύσης, δεν έχει και την πρόθεση να το αυτονομήσει από την ανθρώπινη βούληση. Η ανθρώπινη βούληση το δημιουργεί και το διατηρεί στη ζωή, η ανθρώπινη βούληση μπορεί να το φέρει “πιο κοντά στις επιθυμίες της καρδιάς”/ Απλώς δηλώνει ότι το κράτος είναι φυσικό με την έννοια ότι έχει τις ρίζες του στη φύση και όχι σε κάποια ανθρώπινη ιδιοτροπία”. Άλλωστε στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης είναι σαφέστατος, όταν λέει ότι οι θεμελιωτές της πολιτικής κοινωνίας, της κοινωνικοπολιτικής συμβίωσης των ανθρώπων στο πλαίσιο μιας στοιχειώδους κρατικής οντότητας, είναι μεγάλος ευεργέτης της ανθρωπότητας:

Και η θέση του αυτή που αντιστοιχεί στην θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου δεν δημιουργεί κανένα απολύτως πρόβλημα αντίφασης προς τη θέση του ότι η πολιτική κοινωνία είναι “οικοδόμημα” της φύσεως, καθότι η τελευταία επέχει θέση όρου θεμελιακού και προϋπόθεσης ως προς τη δεύτερη. Αν δηλαδή δεν υπήρχε η φυσική ορμή του ανθρώπου προς την κοινωνική συμβίωση, η σύσταση πολιτικής κοινωνίας θα ήταν αδύνατη. (Αριστοτέλης «Πολιτικά» Δ. Παπαδής τ. Α' σελ. 24-25 ΤΟ ΒΗΜΑ)

ΠΗΓΕΣ

Kullman “Η Πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη” ΜΙΕΤ 1996

Βασίλης Κάλφας Γιώργος Ζωγραφίδης “Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι” ΤΟ ΒΗΜΑ

Αριστοτέλης «Πολιτικά» Δ. Παπαδής τ. Α' ΤΟ ΒΗΜΑ